

Raně eneolitický měděný pektorál z vrchu Kotouče u Štramberka

Ein früheneolithisches Kupferpektorale vom Berg Kotouč bei Štramberk

Vlasta Šikulová – Milan Zápotocký

Práce se zabývá rozbořem eneolitických artefaktů z vrchu Kotouče u Štramberka. Neo- a eneolitické nálezy odtud spadají do šesti časových horizontů, z nichž nejvýrazněji je doložen 2. (mladší stupeň MMK) a 3. horizont (epilengyel/jordanovská kultura) – ten zejména depoty a ojedinělými nálezy měděných artefaktů. Dále je věnována pozornost lunicovému pektorálu, artefaktu zhotovenému z arzénové mědi, nejspíše z produkce severozápadokarpatské metalurgické oblasti. Surovina pektorálu je shodná jako u křížové sekery typu Nógrádmárcal z těžé sbírky, což svědčí pro jeho datování do epilengyelského horizontu. Jde o nejstarší dosud známý exemplář těchto náprsních ozdob a zároveň o formu doplňující garnituru raně eneolitických prestižních předmětů. Přítomnost dvou unikátních kovových artefaktů na Kotouči – měděného pektorálu a stříbrné puklice, jež je nejstarším stříbrným výrobkem na sever od Alp – je dokladem významu této výšinné lokality v komunikačním prostoru Moravské brány.

Štramberk – Kotouč – raný eneolit – měď – depoty – pektorály

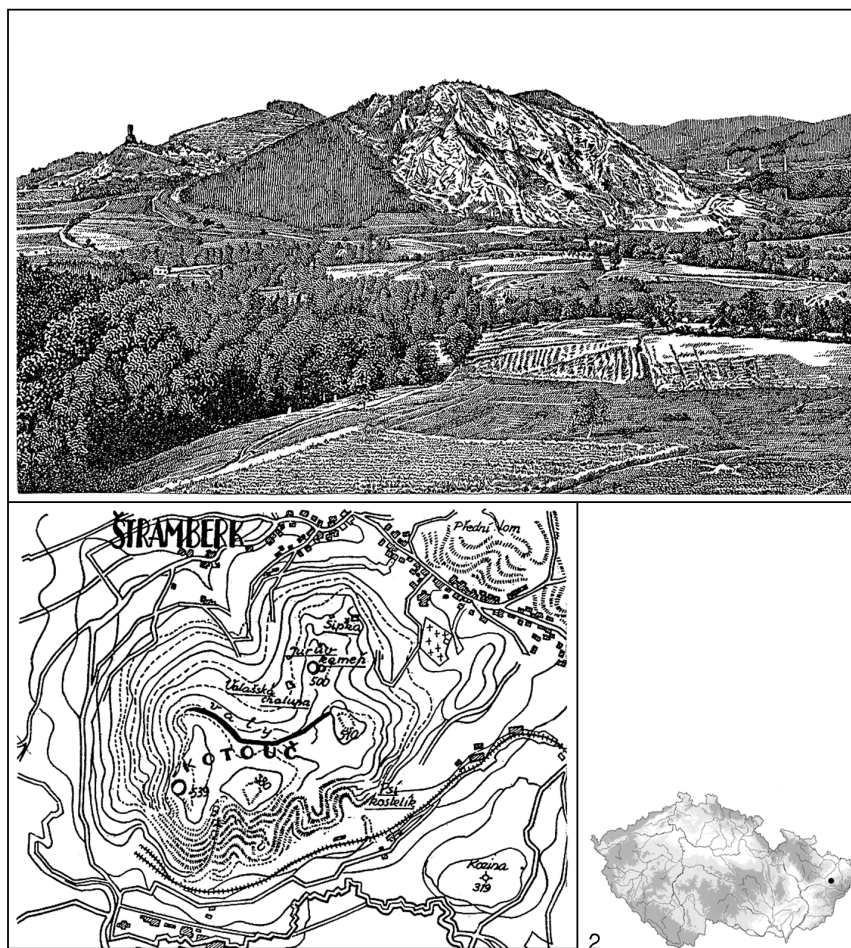
An Early Eneolithic copper pectoral ornament from Kotouč Hill near the town of Štramberk. The paper concerns an analysis of Eneolithic artefacts from Kotouč Hill near the town of Štramberk. Neolithic and Eneolithic finds from this site fall into six time horizons, the most distinctly documented of which are the 2nd (later phase of Moravian Painted Ware culture) and 3rd horizon (Epilengyel/Jordanów culture) – the latter in particular by deposits and rare finds of copper artefacts. The work likewise addresses a crescent-shaped pectoral ornament, an artefact crafted from arsenical copper, probably in the northwestern Carpathian metallurgical area. The pectoral ornament is made from material identical to the Nógrádmárcal-type cruciform axe from the same collection, which is evidence in favour a dating to the Epilengyel horizon. This is the oldest known specimen of this breast ornamentation and a prestigious Early Eneolithic accessory item. The presence of two unique metal artefacts at Kotouč – the copper pectoral ornament and a silver disc with three bosses, which is the oldest silver artefact north of the Alps – is evidence of the significance of this upland site in the routes of the Moravian Gate pass.

Štramberk – Kotouč – Early Eneolithic period – copper – deposits – pectoral ornaments

1. Pravěké hradiště na vrchu Kotouči

Počátek výroby kovových artefaktů patří, stejně jako budování hrazených výšinných sídlišť, k charakteristickým znakům raného eneolitu. Následující publikace jedné z nálezových kolekcí, které se dochovaly z vrcholové partie vrchu Kotouče u Štramberka, v současnosti prakticky zničené těžbou, by měla přispět k oběma zmíněným tématům. Součástí kolekce je i měděný pŕlměsícovitý náprsník – pektorál, představující zatím nejstarší evropský exemplář těchto prestižních ozdob.

Vrch Kotouč (*obr. 1*) patří k nejnámějším pravěkým lokalitám ČR, jak o tom svědčí i množství zpráv a publikací, věnovaných jak lokalitě samé, tak zdejšími nálezům, zachraňovaným již od poloviny 19. století. Podobně jako u jiných výšinných poloh ničených

Obr. 1. Vrch Kotouč u Štramberka, okr. Nový Jičín. 1 pohled od JZ, 2 vrstevnicový plán; podle *Knies 1929*, obr. 1 (podle snímku z r. 1898).

Abb. 1. Berg Kotouč bei Štramberk, Kr. Nový Jičín. 1 Blick von SW, 2 Höhenlinienplan; nach *Knies 1929*, Abb. 1 (nach der Aufnahme von 1898).

těžbou kamene je ale i zde suma dochovaných informací, podle nichž lze rekonstruovat sídelní sekvenci, velmi skrovná. Terénní výzkum se omezil jen na několik akcí a nálezový fond sestává převážně ze sběrů. Za tohoto stavu vzrůstá hodnota materiálů dosud neznámých či nezpracovaných. V případě Kotouče jsou v tomto směru nadějí nálezy dosud skryté ve sbírkách soukromých sběratelů. Část jedné – sbírky Eduarda Chalupy, která zůstala nepřístupná L. Jislovi při jeho práci o zdejších depotech (*Jisl 1967*, 14) – se podařilo v r. 1970 zakoupit pro Slezské muzeum v Opavě (dále SZM). Součástí této sbírky jsou také artefakty eneolitického stáří, tedy z období, jehož osídlení na Kotouči je už delší dobu předmětem diskuse. Kromě kamenné industrie a keramických zlomků k nim patří i trojice měděných předmětů včetně zmíněného pektorálu.

Z topografického i strategického hlediska je tento vápencový vrch (539 m n. m., převýšení ca 210 m) výraznou dominantou ovládající krajinu včetně vstupu do severní, oderské části Moravské brány. Nejvyšší partie sestávala původně ze dvou vrcholů: vyššího západního, zvaného Panská vyhlídka (též U kříže), se zříčeninami dvou poutních kostelíků, a nižšího východního Glorietu, vybihajícího k severu do užšího hřbetu se zbytky středověké fortifikace, tzv. Jurova kamene, uprostřed. Mezi oběma vrcholy se táhlo široké sedlo Na brdách. Podle popisu z doby krátce po otevření lomu v r. 1880 bylo „témě vrchu u kříže holé, opodál s několika borovicemi a břizami, ostatek temene je bory, buď smrky nebo jedlemi, zalesněn. Stráně jeho východní a jižní jsou holá, bílá skaliska, srázností až závrať budící. Celé témě, jež se od východu k západu zvyšuje, je asi 800 m dlouhé a od jihu k severu 300 m široké“ (Václavěk 1906).

Hradiště zabíralo oba vrcholy Kotouče včetně sedla mezi nimi (obr. 1: 2; Podborský *et al.* 1993, obr. 201: 1). Jeho velikost se odhaduje na 10–11 ha (Dohnal 1988, 63), 13 ha (Čižmář 1990, 159), event. až na 23 ha (Podborský 1970, 34). Z opevnění se zachoval jen úsek na severním obvodu v délce 60–70 m, dle výzkumu vybudovaný v mladším pravěku. Existence hradiště byla známa už v polovině 19. stol., zájem archeologické veřejnosti však vzbudily až výkopy K. J. Mašky v l. 1878–1887 ve známých jeskyních – Šipce a Čertově díře – i na různých místech vrchu (Maška 1898). Další amatérské výkopy, zřejmě jen omezeného rozsahu, zde byly vedeny i později. Z nálezů získávaných během těžby se dochovalo jen torzo. Sbírali je především zaměstnanci kamenolomu, od nichž se dostávaly do muzejních i soukromých sbírek, které pak – podobně jako sbírka E. Chalupy – mohly na desetiletí zůstat nepřístupné odborné veřejnosti (Jisl 1967, 14).

Materiály k osídlení vrchu jsou vcelku skrovné: jde většinou o menší kolekce od soukromých sběratelů, dnes rozptýlené do řady muzeí (kupř. Dohnal 1988, 63–64). Přední místo mezi nimi zaujímají depoty kovových předmětů – jednoho eneolitického (srov. níže) a pěti z pozdní doby bronzové. Je možné, že další nálezy se ještě objeví v soukromých sbírkách, nicméně tato naděje postupem času klesá. Odborně získané materiály pocházejí z několika záchranných výzkumů z let 1939 až 1959. Jednalo se vesměs o sondáže menšího rozsahu zaměřené na zachycení situace na severní části hradiště, postupně ničeného lomem (srov. Čižmář 1990, Abb. 1: sondy z l. 1939 a 1950–1951; Pavelčík 1970, obr. 1: sondy z r. 1959; Dohnal 1988, II. část, plán č. 38: sonda z r. 1950 a poloha pozdně bronzových depotů; Šikulová 1991).

Zprávy o sondážích z let 1939–1959 jsou většinou torzovitě a neumožňují získat představu ani o rázu osídlení, ani o přesnějším stáří fortifikace:

1. V r. 1939, ve dnech 1.–12. 8., sondováno u okraje lomu v trati „Na brdách“ (ved. výzkumu J. Hoffmann z teplického Amt für Vorgeschichte; SZM a archiv ARÚ AV ČR v Praze čj. 1970/53, 1778–9/54; Jisl 1968, 12; Šikulová 1991, 62).
2. V r. 1942 do opavského muzea (př. č. 54/244) uložen soubor střepů ker. lineární a mladolengyelského rázu, patrně z nějaké záchranné akce (Jisl 1967, 18, obr. 3; 1969, 7; Janák 1998, 105, obr. 1: 1–18).
3. V r. 1943 zde v dubnu a květnu prováděl výzkum Amt für Vorgeschichte z Ratiboře: odkryty základy obou barokních kostelů na vrchu „U kříže“, veden řez valem u horního z nich; zjištěno, že valové těleso je v tomto úseku mladší než vrstva z doby bronzové. Dokumentace je uložena v SZM. Nálezový materiál (50–70 krabic) zaznamenal r. 1956 L. Jisl v muzeu v Opolí (Šikulová 1991, 62).
4. V l. 1950–1951 sondováno pod vedením L. Jisla v prostoru „U kříže“ a „Na brdách“: 10 sond, jimiž mj. ověřeno datování valu až do mladšího pravěku. Dvě sondy položeny také na hřbetu na S od „Jurova kamene“ (SZM; Jisl 1968, 11; Dohnal 1988, 63–64; Šikulová 1991, 62–63).
5. V r. 1959 při výzkumu vedeném J. Pavelčíkem (expozitura AÚ Opava) a V. Šikulovou (SZM) bylo položeno po jedné sondě na sev. okraji „Panské vyhlídky“ a v prostoru „Jurova kamene“ a „Studánky míru“, další ověřovaly situaci v jeskyních a v abri na sev. svazích vrchu (Pavelčík 1970; Šikulová 1991).

Na význam Kotouče jako polykulturního výšinného sídliště ukázali po K. J. Maškovi především G. Stumpf (1927) a J. Knies (1929). Pozdější rozbory nálezového fondu proká-

zaly, že po paleolitu, známém z jeskyň, zde své stopy zanechaly kultury mladší a pozdní doby kamenné (srov. níže). Intenzivnější osídlení spadá do období popelnicových polí (*Jisl 1967; Podborský 1967; Dohnal 1988; Salaš 2005*) a poté do mladší doby laténské (*Jisl 1968; Čížmář 1990*) a středověku (*Šikulová 1991; souhrnně Čížmář 2004, 245*). Obecně je Kotouč hodnocen jako hradiště kontrolující prostor Moravské brány, a tím i dálkovou komunikaci evropského významu, směřující na sever do Poodří a k Baltu.

(VŠ – MZ)

2. Eneolitické nálezy ze sbírky E. Chalupy

Sběratel Eduard Chalupa (1891–1968) pracoval po celý život ve vápencovém lomu na Kotouči, kde začal, jak sám uvedl, 9. dubna 1906 a skončil odchodem do důchodu v r. 1958 (*Jurák 1965, 4*). SZM koupilo dne 8. 12. 1970 podstatnou část Chalupovy paleontologické a archeologické sbírky od jeho vnuka (*Purkyňová 1975, 60–62; 1979, 69–70; Šikulová 1978, 56–57*). V její archeologické části (inv. č. P 5849–6328) je nejpočetněji zastoupeno období popelnicových polí, podstatně slaběji pak eneolit (srov. dále), pozdní doba laténská a středověk (*Šikulová 1978*). Menší část sbírky – převážně mladopaleolitickou pazourkovou industrii a nálezy z doby popelnicových polí – zakoupilo muzeum v Novém Jičíně (inv. č. A 1880–1953, 1964–2048; *Grepl 1978*). Artefakty vesměs postrádají náleзовé okolnosti.

Ve sčítacích operátech obyvatelstva města Štramberku, uložených v Okres. archivu v Novém Jičíně, uvádí E. Chalupa ke dni 16. 7. 1914 svoje povolání jako kamenodělník a postavení v povolání kamenář. Totéž ke dni sčítání 13. 2. 1921. V podnikových písemnostech se k jeho osobě zachoval jen seznam mimořádných vánočních přídavek šesti dozorcům kotoučského lomu v r. 1939 a návrh odměn pro r. 1940, jakož i souhlasná odpověď (podnikový fond Vítkovice, fond vápenka Štramberk, č. inv. 20). V postavení dozorce měl jistě výjimečnou možnost získávat nálezy i od ostatních zaměstnanců. Kromě archeologických nálezů sbíral také zkameněliny: unikátní soubor druhohorní fauny získaly z jeho pozůstalosti Slezské muzeum v Opavě a pražský Ústřední ústav geologický (*Purkyňová 1975; 1979*).

Chalupův sběratelský zájem je možno datovat jen u části zkamenělin, vyskytujících se pouze na místě vytěženém již ve 30. letech (*Purkyňová 1979, 70*). Ze složení jeho archeologické sbírky, v níž jsou zastoupeny tytéž kulturní okruhy, které z Kotouče známe z ověřených nálezů, můžeme pouze předpokládat, že jejím zdrojem byl – stejně jako v případě zkamenělin – jen Kotouč (*Šikulová 1978, 56*). Podle ústního svědectví fotografa opavského muzea Arnošta Pustky (1925–1981) přinesl E. Chalupa na výzkum vedený na Kotouči v r. 1950 sponu a raménko vážek, které vedoucí výzkumu Lumír Jisl nechal vyfotografovat a nakreslit (*Jisl 1968, tab. 12: 1, 8; neg. A. Pustky č. A 9931 ze dne 8. 8. 1950 ve fotooddělení opavského muzea*). Později však svou sbírku zapíral (*Jisl 1967, 14; 1968, 15, pozn. 78*) a neukázal ji ani sběrateli Jaroslavu Kytlicovi (1895–1973) z Veselí nad Moravou, údajnému spolunálezci depotu z r. 1922 (srov. níže), který jej navštěvoval.¹

(VŠ)

Ze sbírky E. Chalupy lze jako eneolitické určit s jistotou či vysokou pravděpodobností – u kovových i s ohledem na analýzy kovu – následující předměty:

Kamenná broušená industrie

Sekerka-teslice široce trapézovitého půdorysu s asymetrickým ostřím; hornina zelenavě šedá, světle žilkovaná; povrch přešestěný; d. 48 mm; SZM inv. č. P 5937; obr. 4: 4.

¹ Kytlicovy dopisy L. Jislovi ze 7. 9. 1960 a 6. 4. 1966; tyto i všechny dále citované dopisy nebo jejich kopie a opisy jsou uloženy v Archeologickém oddělení SZM.

Břítová polovina **sekery**: ostří silné, symetrické, plochy ploše konvexní, leštěné, bočnice upravené jen odštipáním; zlomová plocha po odlomeném týlu je sekundárně přešleštěná; žlutavě bílý jemnozrnný vápenec či mramor (?); zach. d. 79 mm, š. ostří 60 mm; SZM inv. č. P 5940; *obr. 4: 5*.

Tělo **sekerky**; plochy paralelní, rovně sbroušené a přešleštěné; ostří odlomené, bočnice a týl jen zběžně oštipané; šedobílý sílex; zach. d. 56 mm; SZM inv. č. P 5941; *obr. 4: 3*.

Polovina **bulavy** kulovitěho tvaru: povrch hlazený; bělošedý vápenec či mramor (?); dm. 77 mm, v. 68 mm, průměr vývrtu 18–20 mm (vrtán dutým vrtákem); SZM inv. č. P 5933; *obr. 4: 1*.

Bulava soudkovitá: povrch hlazený, část podstavy odštipnutá; šedobílý vápenec; dm. 58 mm, v. 51 mm; SZM inv. č. P 5934; *obr. 4: 2*. Vápenec, z něhož obě bulavy vyrobeny, pochází dle dobrozdání E. Purkyňové s největší pravděpodobností z masivu Kotouče.

Štipaná industrie

Šípky sílexové typu Štramberk, tj. úzce či široce trojúhelníkovité, s krátkým řapem vytvořeným dvěma protilehlými vruby: 1. Šipka šedá, světle skvrnitá, d. 37 mm, *obr. 4: 7*. – 2. Dtto šedobílá, d. 36 mm, *obr. 4: 8*. – 3. Dtto šedá, světle skvrnitá, d. 30 mm, *obr. 4: 9*. – 4. Dtto hnědavě šedá až bílá, d. 22 mm, *obr. 4: 10*. – 5. Dtto d. 45 mm, *obr. 4: 11*. – 6. Dtto tmavě hnědavá, d. 37 mm, *obr. 4: 12*. – 7. Dtto šedá, světle skvrnitá, zach. d. 25 mm, *obr. 4: 13*. – 8. Dtto šedobílá, zach. d. 27 mm, *obr. 4: 14*. – 9. Dtto šedá, zach. d. 21 mm, *obr. 4: 15*. – 10. Dtto šedá, světle skvrnitá, zach. d. 33 mm, *obr. 4: 16*. Povrch u pěti šipek kryje šedá až bílá patina, na dalších třech je patina slabší, kropenatá, pod ní prosvítá barva kamene, a jen dvě šípky jsou zcela bez patiny. SZM inv. č. P 5851–5863.

Zbývající štipaná industrie (inv. č. P 5849–50, 5864–5904) je kromě atypických odštěpků složena převážně z **čepelí** různé velikosti; kromě krátkých (d. do 5 cm) a středně dlouhých (d. ca 5–7 cm) též 3 ks dlouhé 9, 10,5 a 13 cm.

Měděné artefakty

Sekera – tělo úzce obdélníkovité, ostří krátce vějířovitě rozšířené, oble ostré, na profilu lehce asymetrické; silný týl ke konci lehce zeslabený, poškozený; plochy nízce konvexní, bočnice slabě konkávní s náznakem úzkého žlábků uprostřed; povrch z větší části hnědavý, místy trávově zeleně patinovaný; d. 166 mm, š. ostří 47 mm, š. týlu 27 mm; SZM inv. č. P 6305; *obr. 5: 3*. Analýza kovu: viz příloha a *tab. 1*.

Ze **seker s křížovým ostřím** zlomek horizontálního ramene: příčné ostří nízce obloukovité, slabě rozšířené; horní plocha těla nízce konvexní, na spodní náznak podélného žebra; povrch trávově zeleně patinovaný; zach. d. 61 mm, š. týlu 35 mm; SZM inv. č. P 6301; *obr. 5: 4*. Analýza kovu: viz příloha a *tab. 1*.

Pektorál – náprsník kruhovitě půlměsícovitěho tvaru, na profilu nízce kónický. Zhotoven je z pásku plechu o síle ca 2 mm, jehož šíře klesá z 54 mm ve střední části na 8 mm na obou koncích; nepoškozený, pouze na obou stranách lehce zprohýbaný. Vnitřní okraj pásku je ve střední partii v místě tzv. ohryzku – vyvýšeniny na přední straně hrtanu – půlkruhovitě vyhnutý a oba zúžené konce jsou roztepané do krátké, spirálovitě stočené tyčinky. Povrch z větší části hnědavý, místy krytý trávově zelenou patinou. Rozměry: 202 x 201 mm, vnitřní průměr 145 x 150/160 mm, vnitřní obvod 470/480 mm; max. v. 25 mm; SZM inv. č. P 6162; *obr. 5: 1; 6*. Analýza kovu: viz příloha a *tab. 1*.

3. Kotouč v mladší a pozdní době kamenné ve světle nálezů keramiky, kamenné a kovové industrie

Možnost, že vrch byl v průběhu mladší a pozdní doby kamenné vícekrát osídlen, či alespoň navštěvován, naznačily už nálezy kamenných seker a sekeromlatů, štipané industrie i dvou měděných seker (*Maška 1882; 1886; Stumpf 1927, 12, Abb. 4; Knies 1929, 14, obr. 5, 6a, 6b, 43*). Na neolitické až eneolitické stáří několika zlomků ze souboru mladší pravěké keramiky upozornil při publikaci raně eneolitického depotu *L. Jisl (1967, 18, obr. 3: 1–2)*. Stejnou otázkou se zabýval J. Pavelčík při popisu sondáže z r. 1959, která jako jediné nálezy tohoto stáří přinesla dvě šípky typu Štramberk. Označil vrch za výšinné sídliště, spa-

Prvek	měď s antimonem a stříbrem		měď s arzénem			prům. Cu+Sb typu	prům. Cu+As typu	poměr obsahů mezi typy
	pektorál č. 6162	sekeromlat č. 6301	seker č. 6305	seker č. 536	brýlovitý závěsek M N. Jičín			
Ag	0,248 ± 0,015	0,210 ± 0,018	0,00414 ± 0,00024	0,0172 ± 0,0008	0,0066 ± 0,0006	0,230	0,0093	24,7
As	< 0,0008	0,0008	2,38 ± 0,14	3,32 ± 0,18	1,97 ± 0,12	0	2,5567	0,0003
Co	< 0,0002	< 0,0002	< 0,00002	0,0004	0,0004			
Cr	< 0,0013	< 0,0014	< 0,00015	0,0006	0,0003			
Fe	< 0,1	< 0,1	< 0,01	< 0,02	< 0,02			
In	< 0,0018	< 0,0018	< 0,0003					
Ni	< 0,015	< 0,015	< 0,002	0,0037 ± 0,0006	0,159			
Sb	0,221 ± 0,020	0,261 ± 0,021	0,00212 ± 0,00020	0,0032 ± 0,0002	0,0032 ± 0,002	0,241	0,0028	86,1
Se	< 0,0006	< 0,0006	0,0013 ± 0,00012	0,0039 ± 0,0006	0,0018 ± 0,0003			
Sn	< 0,02	< 0,02	< 0,003	< 0,01	< 0,01			
Zn	0,013 ± 0,0013	< 0,006	0,0099 ± 0,0007	0,003 ± 0,001	0,0037 ± 0,0005			

Tab. 1. Analýzy měděných artefaktů ze Štramberka-Kotouče, okr. Nový Jičín (Jaroslav Frána).

Taf. 1. Analyse der Kupferfunde von Štramberk-Kotouč, Kr. Nový Jičín (Jaroslav Frána).

dající s největší pravděpodobností do pozdně lengyelského období, s ohledem na nejistotu v datování kamenné industrie a měděných seker nevyklučoval ani osídlení mladší (*Pavelčík 1970*, 106). K výšinným sídlitím z doby moravské malované keramiky počítal Kotouč i *I. Rakovský (1990)*, zatímco *J. Říhovský (1992)* kladl zdejší měděné nástroje do širšího časového rámce – od raného do staršího eneolitu. Prvým větším souborem eneolitických nálezů – přesněji 41 zlomků keramiky, 4 broušené nástroje a 3 ks štípané industrie z r. 1942, z výzkumu v r. 1950 a ze sbírek muzeí v Brně, Kopřivnici, Novém Jičíně a Štramberku – zveřejnil až *V. Janák (1998)*. Z dosud publikovaných materiálů a z artefaktů z Chalupovy sbírky je zřejmé, že období eneolitu je tu ve srovnání s neolitem dokumentováno podstatně širěji, a to jak keramickým materiálem, tak menšími soubory broušené, štípané a kovové industrie. Jejich datování, jak uvidíme, dosavadní názory na sídelní sekvenci zčásti potvrzuje, zčásti doplňuje a koriguje.

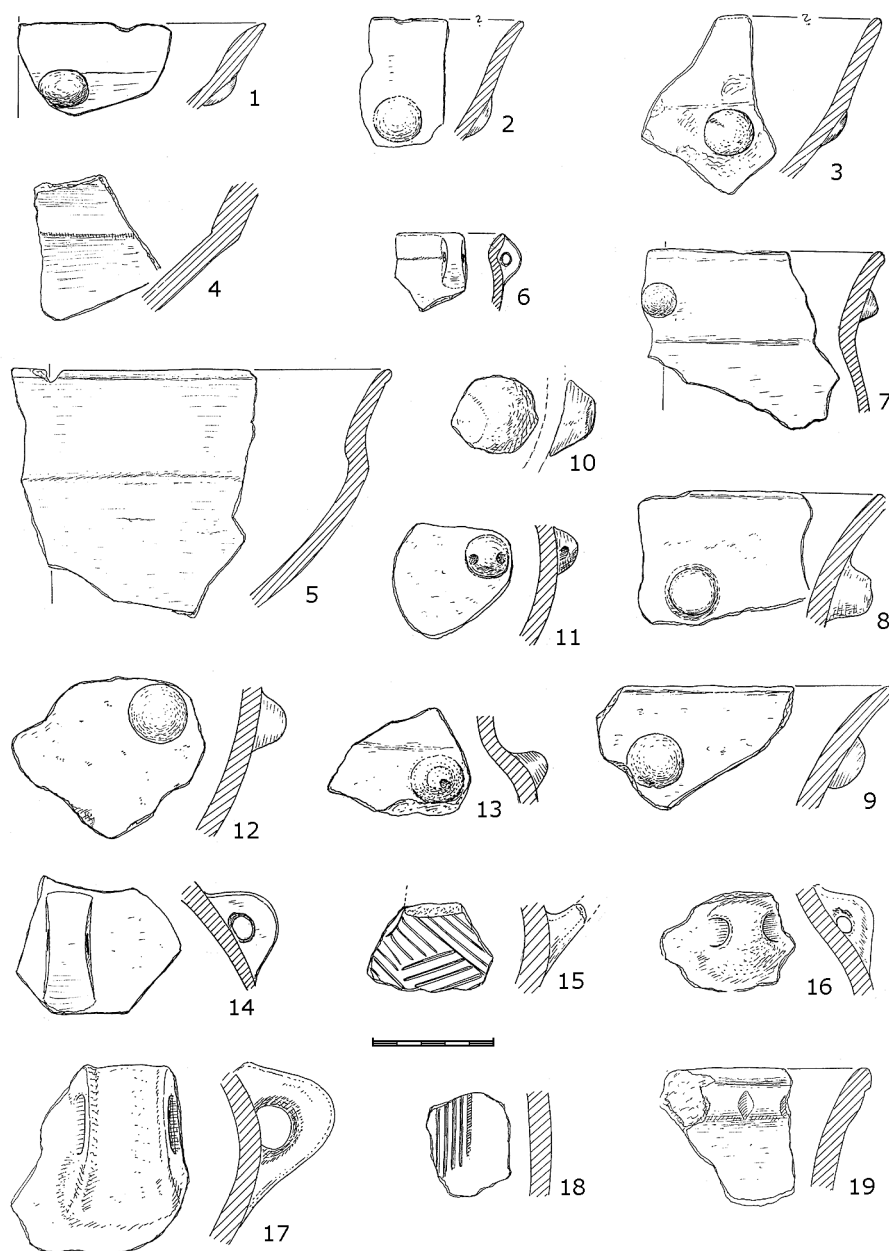
(MZ)

3.1. Keramika

Podle střepového materiálu se stopy lidské přítomnosti na Kotouči v mladší a pozdní době kamenné dají rozdělit zhruba do šesti horizontů:

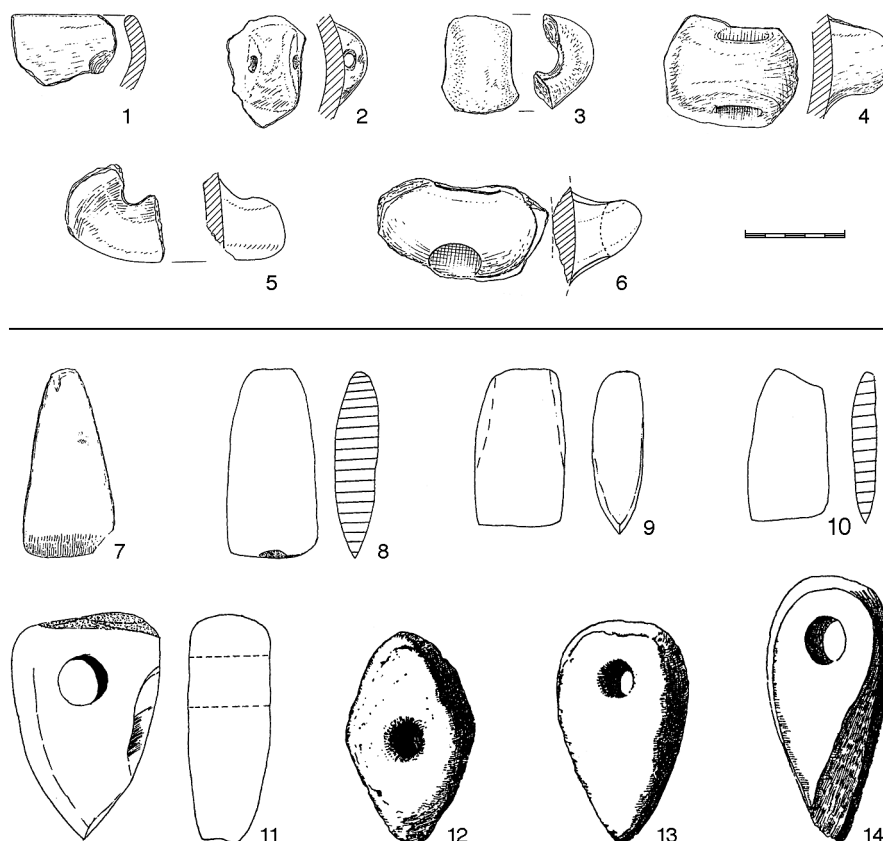
1. Svědectvím nejstaršího osídlení v období zemědělského pravěku jsou střepy z Maškova výzkumu jeskyně Čertovy díry, které rozpoznal J. Knies mezi 1500 střepů z různých období pravěku a označil za neolitické (*Knies 1929*, 56). Podle jeho popisu jde nepochybně o keramiku lineární. L. Jisl, který k Maškovým nálezům v Moravském muzeu neměl přístup (*Jisl 1967*, 21, pozn. 53; *1969*, 7, pozn. 17), uvádí z Kotouče lineární keramiku ze dvou starších sběrů a z výzkumu v l. 1950–1951, patřících zčásti kultuře s lineární keramikou, zčásti atypických, a blíže nedatovatelné broušené nástroje (2 sekery s kopytovitým ostřím, břitová část kopytovitého klínu z Maškovy sbírky: *Jisl 1967*, 18; *1969*, 7, obr. 1: 5, tab. I: 25–27).

2. Nejčteněji a typově nejvýrazněji je tu zastoupena keramika mladšího období moravské malované keramiky (stupeň MMK IIb). Z tvarů identifikujeme: misky, hrnce, blíže

Obr. 2. Štramberk, vrch Kotouč. Eneolitická keramika: 1, 2, 4, 6–9, 11, 12, 14 z nálezového souboru z r. 1942 (SZM př. č. 54/244); 3, 17 ze sondáže v r. 1939 (SZM př. č. 54/226, 242); 5, 10, 13, 15, 16, 18, 19 ze sondáže v r. 1950 (SZM př. č. 50/77, 75, 186, 36, 76, 154, 51/37).

Abb. 2. Štramberk, Berg Kotouč. Äneolithische Keramik: 1, 2, 4, 6–9, 11, 12, 14 aus dem Fundkomplex von 1942 (Schlesisches Landesmuseum Opava Eing.-Nr. 54/244); 3, 17 aus einer Sonde von 1939 (Schlesisches Landesmuseum Opava Eing.-Nr. 54/226, 242); 5, 10, 13, 15, 16, 18, 19 Sonde von 1950 (Schlesisches Landesmuseum Opava Eing.-Nr. 50/77, 75, 186, 36, 76, 154, 51/37).

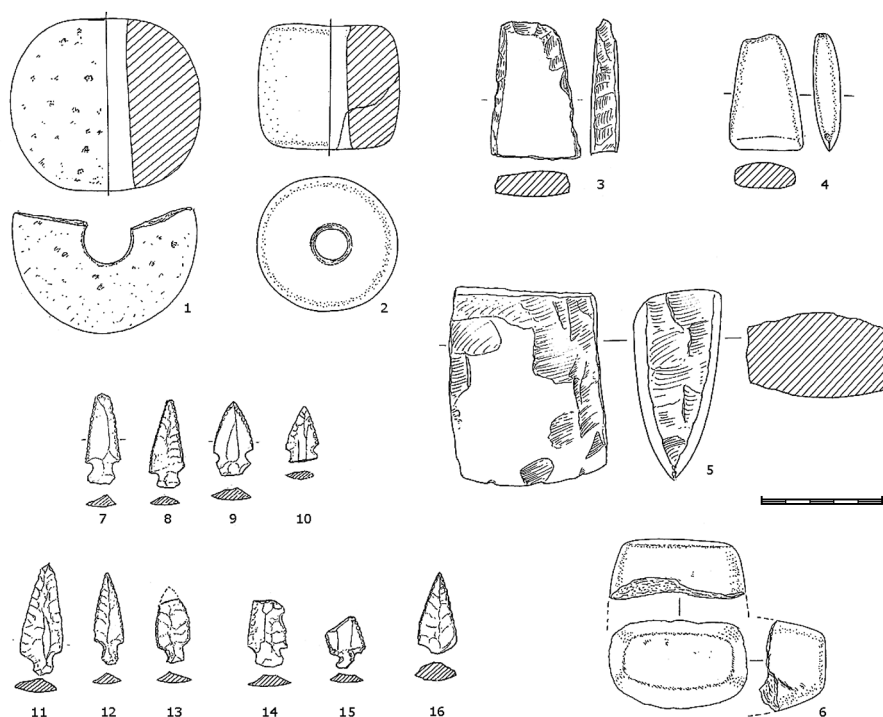
Obr. 3. Štramberk, vrch Kotouč. 1–6 keramika e/neolitického rázu z výzkumu v r. 1950 (SZM př. č. 50/75, 74, 179, 154, 87, 154). 7–14 neolitické a eneolitické broušené nástroje (č. 7 podle *Stumpf 1927*, obr. 4; č. 8–11 podle *Janák 1998*, obr. 3: 14–16 a 4: 1; č. 12–14 podle *Knies 1929*, obr. 5).

Abb. 3. Štramberk, Berg Kotouč. 1–6 Keramik ä/neolithischer Machart aus der Grabung von 1950 (Schlesisches Landesmuseum Opava Eing.-Nr. 50/75, 74, 179, 154, 87, 154). 7–14 neolithische und äneolithische Felssteingeräte (Nr. 7 nach *Stumpf 1927*, Abb. 4; Nr. 8–11 nach *Janák 1998*, Abb. 3: 14–16 und 4: 1; Nr. 12–14 nach *Knies 1929*, Abb. 5).

neurčitelné hrncovité či pohárovité tvary s výrazně rozevřenými hrdly či s pupky (včetně pupků typu „soví hlavičky“) na výduti či podhrdlí, podle masivních horizontálních uch též putny; z drobných tvarů pokličku a zlomek lžice (obr. 2: 1–4, 6–13; 3: 1–6; srov. *Janák 1998*, 107, obr. 1–3).

Následující horizonty se v keramickém materiálu odrážejí jen stopově:

3. Epilengyelské období zde spolehlivě reprezentuje jen zlomek výdutě džbánku obr. 2: 15 s kořenem široce páskového ucha (š. ucha 3–4 mm), zdobený krátkými, kazetovitě uspořádanými svazky šikmých žlábkovitých rýh (p. světle hnědý/šedý, písčité, ořelý). Výzdoba je analogická té, která je charakteristická pro džbány skupin Bisamberg – Oberpullendorf (*Ruttkay 1995*, Abb. 6), Balaton – Lasinja (*Kalicz 1991*, Abb. 3, 4) a jež nechybí ani v jordanovské kultuře (*Košťuřík 1996*, obr. 5, 7). Příslušnost dalších zlomků do tohoto období,

Obr. 4. Štramberk, vrch Kotouč. 1–5, 7–16 kamenné bulavy, sekery a šípky štramberského typu (ze sbírky E. Chalupy, SZM); 6 týl kamenné sekery či sekeromlatu z výzkumu v r. 1950 (SZM př. č. 50/154).

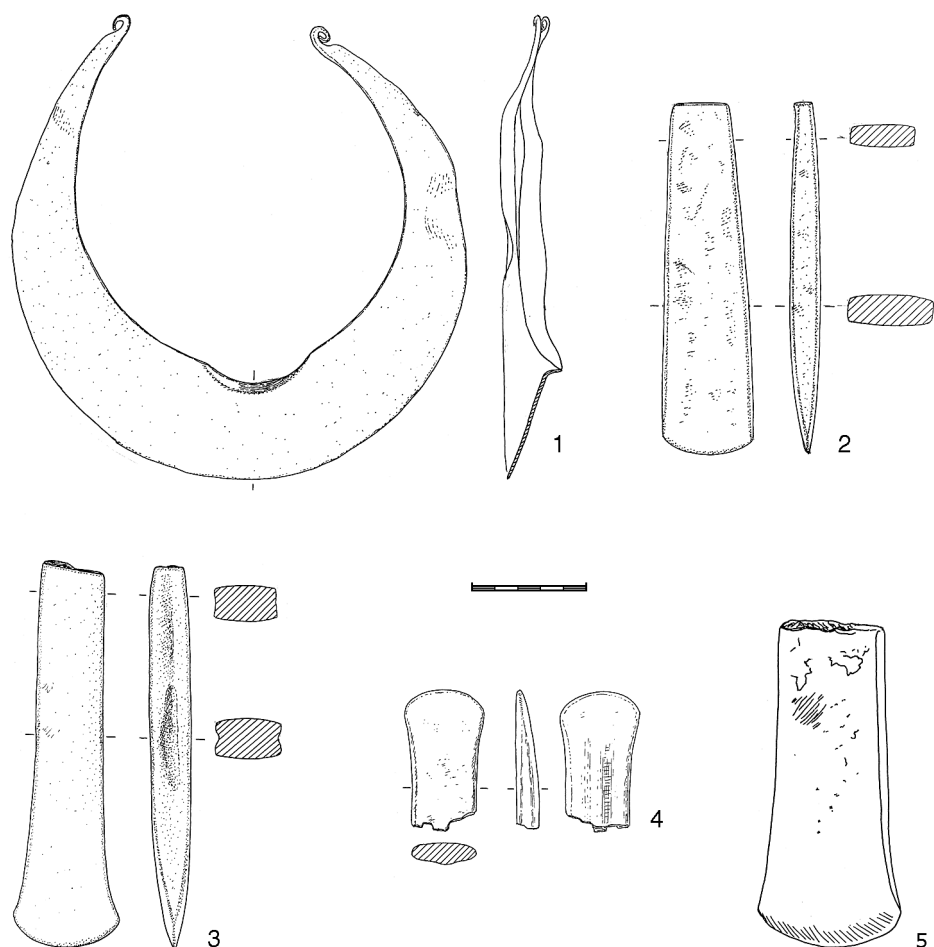
Abb. 4. Štramberk, Berg Kotouč. 1–5, 7–16 Keulenköpfe, Beile und Pfeilspitzen vom Typ Štramberk (aus der Sammlung E. Chalupa, Schlesiendes Landesmuseum Opava); 6 Nacken eines Steinbeils oder der Streitaxt aus der Grabung von 1950 (Schlesiendes Landesmuseum Opava Eing.-Nr. 50/154).

pro jehož přítomnost argumentuje i V. Janák (1998, 115, 121), může už být sporná (okraj mísy se zataženým ústím, obr. 3: 1; s drobnými uchy na plecích, obr. 2: 14, 16; s pupkovitým uchem na výduti, obr. 3: 2).

4. Stopy staršího eneolitu, přesněji kultury nálevkovitých pohárů (KNP), zde nejsou plně průkazné. Patrně sem náležejí: střepek s uchem z výduti amfory (obr. 2: 17), okraj zásobnice s prstovanou lištou na okraji (Janák 1998, obr. 3: 5), event. i část mísy s rozevřeným hrdlem a esovitým profilem (obr. 2: 5), z technologického hlediska snad i dva atypické zlomky z jámy z r. 1950 (Janák 1998, 113, obr. 3: 12, 13).

5.–6. Do středního až mladšího eneolitu lze z keramických nálezů přiřadit dva zlomky: okraj zásobního hrnce (obr. 2: 19) s řídkce nehtovanou lištou pod okrajem (p. šedohnědý/hnědočerný, hlazený) a střepek (obr. 2: 18) s částí výzdoby: konec svazku z mělkých úzkých žlábků, z nichž v okrajovém je zřetelný otisk tenké šňůry, patrně ovíjené (*Wickelschnur*), p. světle šedý, otřelý. U prvního je bližší datování sporné, u druhého připadá v úvahu nejspíše slezská skupina kultury kulovitých amfor. K té zřejmě patří i nezdobené střepek s výrazným krystalickým ostřivem, které je charakteristickým znakem některých nádob této kultury z našich výzkumů sídliště této kultury na Opavsku.

(VŠ – MZ)

Obr. 5. Štramberk, vrch Kotouč. Měděné předměty: 1 pektorál; 2, 3, 5 sekery; 4 zlolek sekery s křížovým ostřím (1, 3, 4 ze sbírky E. Chalupy, SZM inv. č. P 6162, 6305, 6301; 2 SZM inv. č. P 536; 5 podle: *Knies 1929*, obr. 6b).

Abb. 5. Štramberk, Berg Kotouč. Kupfergegenstände: 1 Pektorale; 2, 3, 5 Beile; 4 Fragment eines Axtbeils mit kreuzförmiger Schneide (1, 3, 4 aus der Sammlung E. Chalupa, Schlesisches Landesmuseum Opava Eing.-Nr. P 6162, 6305, 6301; 2 Schlesisches Landesmuseum Opava Eing.-Nr. P 536; 5 nach *Knies 1929*, Abb. 6b).

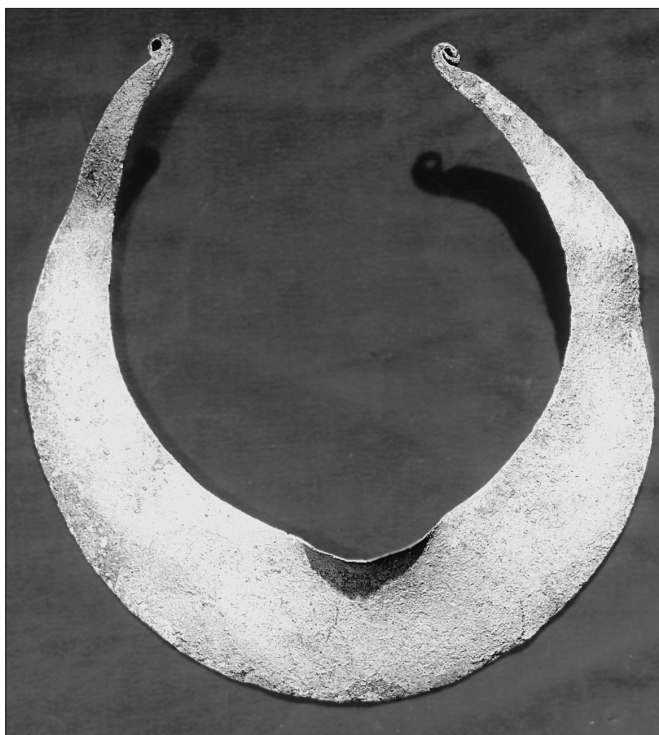
3.2. Broušená a štípaná industrie

Datování broušené industrie s rozlišením sídelních horizontů podle keramiky zhruba souhlasí, u části nástrojů je však – též pro nekvalitní kresebnou dokumentaci – jen přibližné.

Sekery, sekeromlaty. Do pozdního neolitu až raného eneolitu lze klást sekeru s přihročeným týlem (*obr. 3: 7*), sekerky slabě lichoběžníkovitého a obdélníkovitého půdorysu s asymetricky sbroušeným ostřím (*obr. 3: 10; 4: 4*) a široký pracovní sekeromlat se šikmým, neupraveným, či obitým týlem (*obr. 3: 11*). Další artefakty jsou mladší či blíže nedato-

Obr. 6. Štramberk, vrch Kotouč. Měděný pektorál (srov. obr. 5: 1). Foto A. Pustka.

Abb. 6. Štramberk, Berg Kotouč. Kupferpektorale (vgl. Abb. 5: 1).

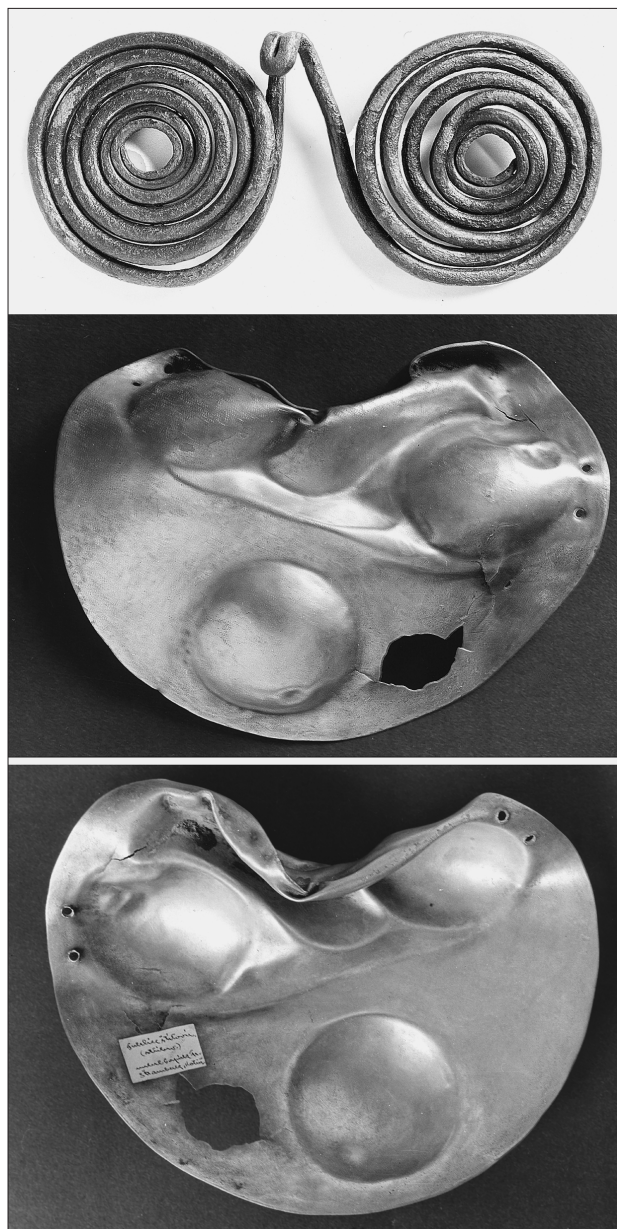

vatelné. Sekera (obr. 3: 8) se obdélníkovitým půdorysem, symetrickým ostřím a tenkým týlem hlásí do staršího eneolitu. Sekera se symetrickým ostřím a silným týlem (obr. 3: 9) a tyl sekery se silným týlem (obr. 4: 6) patří ke tvarům staršího a středního eneolitu. Sekeromlat se zaobleným týlem (obr. 3: 13) je zřejmě pracovním nástrojem, druhý (obr. 3: 14) je zbraní ze skupiny bojových sekeromlatů s obloukovitým týlem (R-typu) z horizontu mladší KNP. Kultuře se šňůrovou keramikou patří dva sekeromlaty – obuchy: první je z l. 1910–1916, druhý, z r. 1924, se našel při stavbě pomníku B. Smetany (Šebela 1999, 159, tab. 163: 4, 5); k datování broušené industrie kupř. Vencl 1960; Salaš 1986; Zápotocký 2002.

Unikátem na území ČR je břitová polovina sekery se silným symetrickým ostřím, pečlivě vyleštěnými plochami a jen zhruba oštípanými bočnicemi, vyrobená ze žlutavě bílého jemnozrnného vápence či mramoru (obr. 4: 5), jejíž celkové provedení ukazuje, že jde o nepracovní artefakt. Importy analogicky tvarovaných seker z polských silexů jsou z období KNP a k. kulovitých amfor. Tato je ovšem ze žlutavě bílého mramoru, u něhož se dle dobrozdání E. Purkyňové nedá vyloučit lokální provenience.

Silexová sekerka (obr. 4: 3) není blíže datovatelná; s ohledem na stávající nálezový stav bychom uvažovali o mladším eneolitu či o starší době bronzové. Podobně i sekeromlat (obr. 3: 12), podle kresby dvojbřitý, náleží spíše do starší doby bronzové.

Bulavy (obr. 4: 1–2) představují tvary chronologicky průběžné (Berounská 1987). Kulovitá bulava z vápence má analogie už v mladším neolitu, v horizontu mladší vypíchané (StK) a rössenské keramiky (kupř. u nálezů vápencové bulavy z epimezolitického hrobu

Obr. 7. Štramberk, vrch Kotouč. Eneolitický depot z r. 1922. 1 měděný brýlovitý závěsek, d. 250 mm. 2, 3 stříbrná závěsná puklice (horní a spodní strana, stav před restaurací), max. průměr 214 mm. Foto L. Jisl.

Abb. 7. Štramberk, Berg Kotouč. Äneolithischer Hort aus dem Jahr 1922. 1 brillenförmiger Anhänger aus Kupfer, Länge 250 mm; 2, 3 Silberner Buckelscheibe (Ober- und Unterseite, Zustand vor der Restaurierung), max. Dm. 214 mm.

z Griesen, Kr. Uckermark, autoři nevyklučují původ z oblasti české kultury s StK: *Geisler – Wetzel 1999*) a poté prakticky ve všech úsecích eneolitu i mladších. Také pro soudkovitý tvar bulavy (*obr. 4: 2*) jsou analogie již z raně eneolitické jordanovské k. (hrob z Prahy–Řep: *Horáková-Jansová 1934*). Bulavy se obecně považují za nepracovní tvary – zbraně či odznaky (už *Veňcl 1970, 232*).

Štípaná industrie. Bližší datování dovoluje jen početná kolekce trojúhelníkovitých šipek s dvojicí protilehlých vrubů při bázi, vytvářejících krátký řap (obr. 4: 7–16, srov. Janák 2007, obr. 5: 1–10); nazývané jsou zpravidla šípkami typu Štramberg, někdy též jako typ Štramberg – Krnov či typ Kotouč. Nálezy z temene vrchu prvně zpracoval B. Klíma (1962), který je řadil ke zdejší pozdně paleolitické industrii. Toto datování vzápětí revidoval S. Vencl (1964, 20), s poukazem, že „industrie nasbíraná na temeni Kotouče náleží jako celek, tj. její patinovaná i nepatinovaná část, do mladšího neolitu, event. do následujícího eneolitu“. Připojil i soupis ca 20 lokalit z Moravy a opavského Slezska. Podle volného nálezového kontextu – jde v naprosté většině o sběry – je přírkl moravské malované keramice nebo některé z eneolitických skupin. Následně J. Pavelčík (1970, 107) usoudil, že se vážou spíše na pozdně lengyelské skupiny než na klasickou MMK, zároveň ale nevyklučoval pozdější výskyt: kupř. ty z výšinného sídliště Krnova-Cvilína spojoval s tamní bolerázskou sídelní fází, zarazila jej ale jejich absence na polykulturním výšinném sídlišti v nedalekém Hlinsku. Další lokality uvedli V. Janák (1998, 116) a J. Diviš (2001), včetně dvou situací, kdy se souvislost s pozdně lengyelským prostředím ukazuje jako pravděpodobná (Příbor-Háj: „monokulturní staroneolitické sídliště, kulturně pozdně lengyelské s vlivy KNP“; Slavkov: mladolengyelská jáma obj. 41/1995). Faktem zůstává, že jediné dva spolehlivé nálezové celky se šípkami typu Štramberg se datují až do staršího, předbolerázského období KNP: jedním je jáma 8 z Brumovic – Benešovského kopce (Pavelčík 1963, tab. 6: 29), druhým kostrový hrob z Ratiboře (Fock 1941, Abb. 1–3). Podle toho bychom výskyt těchto šipek na Kotouči spojovali s tamní keramikou 3., spíše ale až 4., staroneolitického horizontu. Zatím se zdá, že jsou geograficky i časově relativně omezeným specifikem. Analogické či tvarem blízké šípky ze západní části střední Evropy, hlavně ze středního Porýní, Švýcarska a bavorského Podunají, se pokládají za podstatně mladší (od mladšího eneolitu do starší doby bronzové: *Humburg – Linding – Banerjee 2000*).

(MZ)

3.3. Eneolitická kovová industrie z Kotouče

Samostatnou kapitolou v problematice eneolitického osídlení vrchu je – už s ohledem na nadregionální význam několika unikátních exemplářů – zdejší kovová industrie.

3.3.1. Depot z r. 1922

Depot sestávající z brýlovitého závěsku z měděného drátu a puklice ze stříbrného plechu zveřejnil a podrobně popsal až L. Jisl (1967); patří k nejznámějším eneolitickým nálezům ze střední Evropy.

Brýlovitý závěsek (brýlovitá zápona, *Brillenspirale*) je zhotoven z měděného drátu; celková délka 25 cm (obr. 7: 1). Surovinou je měď s nízkou příměsí arzenu, z dalších prvků je zde výrazněji jen nikl (tab. 1); složením tedy náleží materiálové skupině E 01 (dle *Junghans – Sangmeister – Schröder 1968*). I. Matuschik (1996) rozdělil tento druh raně eneolitických závěsků podle velikosti – podobně jak už J. Pavelčík (1979) – na typ Malé Leváre, k němuž patří i štramberský exemplář, se spirálami o průměru 7–13 cm, a na typ Jordanów, se spirálami o průměru do 5,5 cm. Rozšířené jsou na severní periferii západo-karpatské metalurgické provincie s těžištěm na JZ Slovenska, na Moravě a ve slezském Poodří (obr. 10); lze je proto považovat za produkt této oblasti (*Schubert, E. 1975, 184*;

Matuschik 1996, 29). Nejsevernějším nálezem masivních závěsků prvního typu je depot pěti brýlovitých závěsků o celk. váze 3,3 kg ze středočeských Rašovic, okr. Nymburk (*Hellich 1925; Driehaus 1952, 4*).

Kruhová puklice (závěsná puklice, *Scheibe vom Typ Stollhof*) o průměru 21,4 cm, zdobená třemi polokulovitými vypnulínami a opatřená dvěma dvojicemi otvorů na zavěšení, je zhotovena ze stříbrného plechu o síle 0,5–1 mm (*obr. 7: 2–3*).² S ohledem na nálezový kontext ji *L. Jisl (1967, 20)* označil za nejstarší stříbrný výrobek severně od Alp, což, zdá se, stále platí (*Hásek 1989, 49*). Většina puklic tohoto typu je ze zlatého plechu, a ty pak ve středoevropském prostředí představují nejhonosnější druh raně eneolitického šperku. Známé jsou především z panonských lokalit, a to již od 19. stol.; od r. 1864, kdy byl objeven depot v dolnorakouském Stollhofu, se jejich nálezy objevují také západněji (*obr. 10; Patay 1958; Angeli 1967; Novotná – Novotný 1974; Makkay 1985* – všichni s odkazem na prototypy v tiszapolgárské kultuře). *J. Pavelčík (1979, 323, 328, mapa č. 1)* pod označení „typ Stollhof“ zahrnul všechny puklice s trojicí vypnulín, zlaté (včetně jediné stříbrné – štramberské) i měděné, které se prvně našly ve 30. letech v Brestu Kujawském (*Jażdżewski 1938*) a poté až v 70. letech v depotu z Hlinska. Později *H. Parzinger (1992)* v souvislosti s objevem měděné puklice z pobřežní stanice Hornstaad-Hörnle I na Bodamském jezeře obě formy odlišil: pro ty ze zlata či stříbra, s nápadně velkými polokoulemi, podržel název „typ Stollhof“, měděné, které jsou oproti předchozím v průměru menší a vypnuliny mají někdy jen naznačené, označil jako „typ Hlinsko“ (podrobněji *Matuschik 1997, 97*). Mezi oběma typy je též nápadný rozdíl v geografickém rozšíření (*obr. 10*): ty honosnější, zlaté (včetně stříbrné z Kotouče) se koncentrují na J a Z od Dunaje, měděné jsou rozptýlené na S a SZ odtud, na Moravě, Kujavách a v jihozáp. Německu. Ze vzhledu a kvality provedení je přitom zřejmé, že prostší měděné jsou imitacemi těch zlatých (*Makkay 1985, 16*).

Pokud jde o funkci, pak u měděných brýlovitých závěsků, které – jak dokládá kresba červenou barvou na prsou ženské plastiky z rakouského Falkensteinu – musely být známé už ve starším období lengyelské kultury (*Neugebauer-Maresch 1995, 101, Abb. 46: 8*), se nabízejí nejméně dvě indicie svědčící o vyšší společenské pozici jejich nositelů. U menších závěsků, typu Jordanów, je to jejich výskyt v nejbohatších hrobech epilengyelské brestkujavské skupiny (*Czerniak 1980, 95; Grygiel 2008, 1874*). U závěsků typu Malé Leváre je zase znakem výjimečnosti jejich rozměr. Móda nadměrné velikosti u některých z forem nejstarší středoevropské kovové industrie je jedním z charakteristických rysů západokarpatského metalurgického centra (*Pleslová-Štiková 1977, 65*). Jen zcela výjimečně se s ní setkáváme také u měděných sekeromlatů: „obří“ exempláře ze slavonského Osijeku či bretaňského Kersoufflet svými rozměry vylučují běžné užívání, a běžně se proto interpretují – podobně jako „gigantické“ neolitické broušené nástroje – jako ceremoniální, kultovní či prestižní zbraně (*Bulat 1962, 18, tab. IV–VI; Zápotocký 1992, 196, Abb. 55: 5; Weiner 2003, 438*).

² Co se původního stavu puklice týče, musíme zde zmínit Kytlicův nesouhlas s tím, že štramberské muzeum zapůjčilo jeho sbírku Prehistorickému ústavu brněnské univerzity, jehož pracovník „stříbrnou puklici pak v ohni natáhl, zkřiveninu sice úplně vyrovnal, malou díru, která tam byla zaletoval, tvarohový kov zregeneroval a namísto původního vydutí ji miskovitě prohloubil (používám pro tento předmět název „puklice“, protože původně byla vypuklá!). Tím ji úplně zbavil původního vzhledu, jinými slovy ji pokazil!“ (dopis J. Filipovi ze dne 7. 4. 1966). Uvedený restaurátorský zásah nedovoluje již sledovat na puklici výrobní postup nebo event. stopy po dalších, spolu s ní uložených předmětech.

U puklic, nošených zřejmě též jako náprsní ozdoby, je dojem exkluzivity dán už surovinou, z níž se vyráběly, i velikostí a skladbou pokladů, v nichž se vyskytují. Podobně jako velká forma brýlovitých závěsků jsou proto – především ty zlaté, typu Stollhof – spojovány s okruhem osob na úrovni kněží či náčelníků (jak už *Patay 1958* či *Jisl 1967*); *J. Makkay (1989)* ve studii o největším eneolitickém pokladu Karpatské kotliny – depotu z Tiszaszólós – pak uvažuje o „leader or leader family“ ovládající celou oblast kotliny východně od Dunaje. Otázkou je, zda tyto puklice byly určené pro muže, či pro ženy. První z obou eventualit podporuje složení depotu ze Stollhofu, v němž nechybějí sekery a který se proto považuje za „mužskou“ garnituru (*Novotná – Novotný 1974*, 6). Pokud jde o depot ze Štramberka, jeho symbolicko-kulturní charakter postuloval už *L. Jisl (1967, 20)*, s úvahou podpořenou odkazem na poměry ve starověkém Egyptě a na Předním východě, zda hodnota stříbra, z něhož byla zdejší puklice zhotovena, nemohla být v raném stadiu metalurgie vyšší než hodnota zlata, z něhož jsou všechny ostatní puklice typu Stollhof.

Datování štramberského depotu se prvně věnoval *L. Jisl (1967)*, který jej přiřadil k horizontu markovanému depotem ze Stollhofu, zlatými puklicemi z maďarských lokalit a měděnými ozdobami z Jordanowa a Brestu Kujawského. Vcelku shodný názor zastávají i výše citované práce, vycházející z analýz puklic a brýlovitých závěsků. Dle nich depot tedy náleží do kulturního okruhu Balaton-Lasinja – Ludanice – Jordanów, event. je brán, s ohledem na zeměpisnou polohu, za jednoznačně jordanovský. Na Kotouči by tedy spadl do tamní epilengyelské sídelní fáze.

Absolutní datování depotu, založené na chronologii obou ozdob, se pohybuje od 2. pol. 5. tis. až po přelom 5./4. tis. před Kr. Přesnější data jsou k dispozici jen pro dvě měděné puklice typu Hlinsko, ty ale obě jsou z periferie epilengyelského okruhu, a proto se u nich nevyklučuje ani přežívání oproti zlatým puklicím typu Stollhof (už *Pavelčík 1979*, 323, 328, s odkazem na složení depotu z Hlinska, či *Matuschik 1997*, 98). První puklici, z hrobu 34 v Brestu Kujavském, stan. 4, datuje *L. Czerniak (1980, 97, ryc. 32)* do fáze IIIb brest-kujavské skupiny (= jordanovská – Lengyel V – Bodrogkeresztúr A), tedy až do doby po kulminaci přisunu měděných výrobků na Kujavy, s níž počítá už ve fázi IIIa (= Tiszapolgár B). Podle *R. Grygiela (2008, 1877, 2020)* je vlna měděných importů na Kujavách naopak znamením relativně krátkého „zlatého věku“ ca 100 let v době klasické fáze, spadajícího do let ca 4500/4450–4300 před Kr. Druhá datovaná puklice typu Hlinsko je z pobřežního sídliště hornstaadské skupiny v Hornstaad-Hörnle I, z kulturní vrstvy s radiokarbonovými daty kolem r. 4000 př. Kr. (*Schlichtherle 1990*, 161) a dendrodaty z let krátce před r. 3900 před Kr. (*Dieckmann 1987; Billamboz 1998*, 163).

Zde je třeba připomenout, že v relativně chronologickém datování štramberského depotu trvalo až do 90. let rozostření dané chybnou synchronizací jordanovské k. s KNP, přesněji se stupněm C severní skupiny KNP a s ním paralelními stupni v Polsku a českých zemích (Wiórek – mladší Baalberg – Jevišovice C 2), jak kupř. ještě *H. Parzinger (1992, 247)* či *E. Ruttkay (1995, 126)*; se současností jordanovské k. s KNP se dlouho počítalo i v českých zemích (kupř. *Pleiner – Rybová 1978*, 316; *Podborský et al. 1993*, 111, 124; *Pavelčík 1991*, 231; 2001, 264; *Janák 2007*, 162). V současnosti se tento rozpor zdá vyřešen: podle ¹⁴C, dendro- i archeologického datování spadá epilengyelské období včetně jordanovské k. od konce 5. do počátku 4. tis. př. Kr., zatímco výše uvažovaný horizont KNP až k polovině 4. tis. (jak už *Neustupný 1969*, fig. 2; nověji k synchronizaci KNP a jordanovské k. kupř. *Klassen 2000*, 239 n.; *Zápotocký 2000*, tab. 1).

(MZ)

Zatímco datování a kulturní zařazení depotu se zdají relativně jisté, jako zčásti neúplné, zčásti nejisté se ukazují informace o okolnostech jeho objevu. Pokud jde o nálezové prostředí depotu, pak skutečnost, že mezi materiály z Kotouče jsou též zlomky lengyelské keramiky, vedla už L. Jisla (1967, 18) k logickému závěru, že nejde o nález izolovaný, ale související s osídlením vrchu. Tomu odpovídá i místo nálezu, jímž byla poloha „Na brdách“ – tedy sedlo mezi oběma vrcholy Kotouče – zaznamenaná již J. Kniesem (1929, obr. 16).

Problém vzniká až při ověřování nálezových údajů. Podle primární publikace (Jisl 1967, 14) měl dne 7. 7. 1922 nalézt „dělník kamenolomu za asistence lékárníka a pozdějšího ředitele muzea ve Veselí na Moravě Jaroslava Kytlicy při skrývce na temeni Kotouče ve střední části hradiště pohromadě těsně na sobě měděný brýlovitý přívěsek a stříbrnou puklici, která ležela pod ním. Obojí získal a r. 1964 štramberskému muzeu postoupil J. Kytlica“. L. Jisl tyto údaje převzal z Kytlicova dopisu prof. J. Filipovi ze dne 7. 4. 1967. Pátrání po věrohodnosti data nálezu a Kytlicovy přítomnosti při něm nás však přivádějí ke zjištění, že Kytlicovy údaje o době jeho štramberského působení sdělené archeologům se rozcházejí. V r. 1943 sdělil pracovníci teplického Amt für Vorgeschichte A.-M. Hotznerové, že ve Štramberku působil v l. 1923–1926 (viz opis jejího dopisu z 20. 3. 1943 pořizený 25. 3. 1943 G. Raschkem). V dopise L. Jislovi z 1. 11. 1949 uvádí léta 1921–1925 a v uvedeném dopise J. Filipovi píše, že ve Štramberku žil pět let od r. 1920. Za skutečnosti nejbližší můžeme považovat jeho údaj z r. 1943. Potvrzením je výkaz předchozích zaměstnání, řazených zřejmě v chronologické posloupnosti, který podal 12. 7. 1926 Okresní správě politické v Uherském Hradišti v souvislosti se svým nástupem do lékárny ve Veselí nad Moravou, jejímž byl od 1. 7. 1926 správcem, později nájemcem a od srpna 1928 majitelem.³ Ve štramberské lékárně vykonává 1 rok a 7 měsíců zaměstnání u lékárníka Opletala, poté 3 měsíce tamtéž u lékárníka Vrány. Protože kupní smlouva mezi těmito lékárníky je datována 8. 9. 1924⁴, vychází, že do štramberské lékárny nastoupil asi 8. 2. 1923. Je tedy velmi nepravděpodobné, že by v uvedený den nález, nebo dokonce v předchozích letech již ve Štramberku působil. Nasvědčuje tomu i skutečnost, že tam ani v okolí není veden ve sčítacích operátech obyvatelstva z r. 1921. Tomu odpovídá pozorování L. Jisla, že na štítcích u předmětů byl uveden jako nálezce jenom dělník, jehož jméno od Kytlice několikrát marně žádal, a že J. Kytlica „teprv když se ode mne dozvěděl, jaký je to významný nález, udělal ze sebe spolunálezce“ (Jislův dopis ze dne 9. 10. 1968 V. Šikulové). Proto také nemohl J. Kytlica vědět, zda nález neobsahoval ještě další předměty, které nálezce mohl předat jinému zájemci. A.-M. Hotznerová zaznamenala jen Kytlicovo upozornění, že správce tamní cementárny v letech 1923–1925 – nejmenovaný inženýr z Altreichu – získal od zaměstnanců početné nálezy. O současných místních sběratelích se jí zřejmě nezmínil, snad s ohledem na válečnou situaci.

Kytlicovo sdělení, že brýlovitý závěsek a puklice byly nalezeny společně, zaznamenala již A.-M. Hotznerová ve zprávě o své návštěvě u něho ve Veselí n. Moravou dne 18. 3. 1943 řediteli Georgu Raschkemu (Landesamt f. Vorgeschichte des Reichsstatthalters im Sudetengau, Ratibor). V popisu svého druhého snímku Kytlicovy sbírky uvádí: „Von Brdy stammen: eine glatte unverzierte dreibuckelige Silberplatte (in der Mitte). Sie wurde nie geputzt und bleibt immer so schön im Glanz da sie nicht oxydiert, weil das Silber nicht legiert, sondern ganz rein ohne jeden Zusatz ist. Sie wiegt gegen 200 gr. Skutil bestimmt sie für skytisch. Mit der Platte zusammen wurde die Brillenspirale gefunden.“ O době a okolnostech nálezu ani o nálezci se nezmiňuje. V závěru zprávy připomíná, že J. Knies ve své knížce o štramberských strožitnostech (Knies 1929) z nálezu publikoval jenom brýlovitou spirálu, a vysvětluje: „An den dritten Kytlice Fund, von dem Knies beim Verfassen seines Buches wusste, nämlich der Silberplatte, wagte er sich nicht heran da er ihn nicht bestimmen konnte und brachte ihn auch deshalb nicht.“ V Kniesově pozůstalosti uložené v ústavu Anthropos Moravského zemského muzea v Brně jsou přítom v č. AD/24 Kniesovy výpisky (ovšem nedatované) z práce M. Mucha (1886) s náčrtky analogií ze stollhofského depotu k oběma předmětům. Žádné přímé doklady o složení štramberského depotu nebyly v jeho pozůstalosti zjištěny.

³ Státní okresní archiv v Uherském Hradišti, fond Okr. úřad Uherské Hradiště, Zdravotní okres, inv. č. 6; za vyhledání údajů a kopii výkazu děkujeme PhDr. Jaromíře Čoupkové.

⁴ Sdělení JUDr. Urbanovského z Katastrálního úřadu v Novém Jičíně.

Proto bylo nutné pátrat ještě po dělníkovi, od kterého J. Kytlica oba předměty získal. Srovnáním popisů na nedochovaných štítcích u puklice a u brýlovité zápony přidráťovaných na tabuli Kytlicovy sbírky fotografované A.-M. Hotznerovou⁵, dále nedochovaného štítku na spodní straně stříbrné puklice na reprodukci Jislovy fotografie z r. 1961 (*Jisl 1967*, 15, tab. III) a obtížně čitelným přijmením nálezce v Kytlicově dopisu L. Jislovi ze 6. 4. 1966 se podařilo rozluštit, že oba předměty „nalezl dělník Frant. Papák“. Protože v písemnostech kotoučského lomu se nedochovaly seznamy zaměstnanců, byly probrány sčítací operáty obyvatelstva z r. 1921 ze Štramberka a okolí. Jako jediný dělník tohoto jména byl zjištěn František Papák, narozený ve Štramberku 18. 8. 1881, od r. 1912 bytem v Ženklavě a ke dni sčítání 13. 2. 1921 pracující jako nádeník ve vagonce v Kopřivnici. Díky pomoci pracovníků městského úřadu ve Štramberku a starosty obce Ženkla vy se nám podařilo hovořit s jeho vnukem Václavem Petrem (nar. 1934), žijícím v Kopřivnici. Aniž by byl předem seznámen s našimi poznatky, sdělil, že jeho dědeček byl v lomu zaměstnán, že při práci tam „něco cenného našel a něco málo za to dostal“. V Ženklavě ale slýchal před r. 1954, kdy se odtud odstěhoval, že jeho dědeček „našel na Kotuču zlatu sekeru“.

Z dochovaných údajů není jasné, kde byly oba předměty nalezeny: zda v povrchové vrstvě hlíny nad vápencem, nebo níže pod ní v některé z četných skalních rozsedlin vyplněných tam černou zvětralou jílovitou břidlicí. Podle informací o pracovních postupech v lomu v době před 2. světovou válkou, za něž děkujeme p. Bohumilu Krestovi, prováděli skrývku povrchové hlíny před odstřelem skály sami kamenáři. Odstřelený kámen nahrhovali pomocní dělníci železnými hráběmi do „kaslíků“ a v nich jej přepravovali do vozíků. Pokud je možno mít za ověřený údaj *L. Jisla (1967, 16)*, že puklice byla zdeformována a poškozena při nalezení, pak by její stav ukazoval spíše na poškození při sesuvu nebo při nakládání vápence než na poškození při ručním kopání povrchové hlíny. Tím bychom si také vysvětlili, proč v tomto případě byl nálezcem příležitostný dělník F. Papák, zatímco ve většině zaznamenaných případech byli nálezci kamenáři, od nichž také většina štramberských nálezů byla získána.

Docházíme tak k závěru, že pokud jde o náleзовou situaci depotu z r. 1922, zůstává jisté jen to, že puklici a brýlovitý závěsek našel a J. Kytlicovi prodal jeden nálezce, dělník Frant. Papák, který je zřejmě našel společně, což Kytlica zaznamenal. Jeho mnohem pozdější údaj, že při nálezu byl přítomen, ovšem nelze přijmout. Musíme však ocenit jeho zásluhy na získání tohoto nálezu a dalších předmětů i jeho stálý zájem o tuto lokalitu, o podněty k jejímu zkoumání i ochotné zpřístupnění sbírky badatelům. Zjištěním, že J. Kytlica nebyl objevu osobně přítomen, ale ztrácíme jistotu ohledně úplnosti depotu. Navíc je možné, že ke značnému poškození puklice nedošlo při skrývce, nýbrž při sesuvu odstřelené horniny na dno lomu. Otevřena tak zůstává otázka, zda se J. Kytlicovi nepodařilo získat jen část depotu, zatímco zbývající předměty – a mohlo jít kupř. o některé z měděných i kameniných artefaktů (kap. 2) – nezískali od nálezce jiní zájemci, mj. i sběratel E. Chalupa.

(VŠ)

3.3.2. Měděné artefakty bez náleзовých údajů

Jde o soubor pěti kusů, sestávající ze čtyř tzv. těžkých nástrojů (tří seker, zlomku seker s křížovým ostřím) a plechového pektorálu:

Sekera (*obr. 5: 2*): plochá, úzce obdélníkovitá (d/š. index 3,7), ostří nerozšířené, nízce obloukovité; tenký tyl, bočnice rovné, plochy slabě konvexní, p. hnědočerný, d. 153, š. ostří 42, š. tylu 25 mm, nepoškozená (SZM Opava inv. č. P 536, *Knies 1929*, obr. 6a; předmět prošel požárem muzea za 2. světové války). Vyrobena je z mědi s poměrně vysokým obsa-

⁵ K její dosti nejasné fotografii uložené v archeol. oddělení SZM se nepodařilo najít v materiálech uvedeného úřadu, v němž působila jako fotografka, negativ. Tabule se štítky, na nichž byly údaje i k dalším předmětům Kytlicovy sbírky, se asi nedochovaly.

hem arzenu (viz příloha; *tab. 1*). Tvarem i proporčně náleží variantě Strážnice typu Pločnik, na sever od Dunaje datované do horizontu jordanovské k. (*Dobeš 1989*, 40, Abb. 1; *Říhovský 1992*, 63, Taf. 10: 95).

Sekera (*obr. 5: 3*) z Chalupovy sbírky, popsána v kap. 2, je též z mědi s relativně vysokým podílem arzenu (viz Příloha; *tab. 1*). Tvarem i proporcemi (d/š index 3,7) náleží variantě Stollhof typu Pločnik, datované do horizontu jordanovské k., s možným přežíváním do staršího eneolitu (*Dobeš 1989*, 39, Abb. 1).

Sekera (*obr. 5: 5*) známa jen podle kresby *J. Kniese (1929)*. Šířkou těla a rozšířeným ostřím (bokorys chybí) patří zřejmě do rámce seker typu Altheim, nejspíše variantě Pöls-hals – relativně dlouhodobé formě, produkované ve starším i středním eneolitu (*Dobeš 1989*, 40, Abb. 1).

Zlomek týlní poloviny **seker s křížovým ostřím** (*obr. 5: 4*) z Chalupovy sbírky (kap. 2) je vyroben z kovu shodného složení jako pektorál – tedy ze značně čisté mědi s významnějším podílem stříbra a antimonu (viz Příloha; *tab. 1*). Charakteristickým znakem zlomku, jenž *J. Říhovský (1992*, 35, Taf. 4: 31) klasifikoval jako typologicky neurčitelný „Hackenaxt“, je rovný tyl, na konci lehce rozšířený do příčného ostří. Podle toho lze určit původní tvar nástroje s velkou pravděpodobností jako křížovou sekeru typu Nógrádmarcal (*Schubert, F. 1965*, 282, Abb. 1); možnost, že se jedná o tyl některé z variant křížových seker s motykovitým či hrotitým ostřím (typy Hortobágy, Crisbav či Bratislava: *Schubert, F. 1965*, Abb. 1) považujeme, už s ohledem na jejich nízkou početnost, za nepravděpodobnou. Zajímavým detailem – s analogiemi na křížových sekerách typu Nógrádmarcal z Litoměřic a Šlapanic (*Blažek – Dobeš 1990*, obr. 4: 1; *Říhovský 1992*, Taf. 4: 30) – je žebro na spodní straně tylu. Zřejmě nejde o výzdobný prvek, ale o technologický detail, tzv. licí šev, představující stopu po lití do „ztracené“ formy.

Křížové sekery typu Nógrádmarcal se vyskytují převážně na JZ Slovenska a v severním Maďarsku (*Schubert, F. 1965*, 283; *Schalk 1998*, 33). Jejich chronologická pozice je dána přítomností v depotu z Malých Levár (*Novotná 1970*, 14; jde o variantu tohoto typu ve formě „Pickelhacke“: *Schubert, E. 1975*, 183). V Čechách se datují – stejně jako ostatní typy křížových seker – do raného eneolitu, do doby jordanovské k. (*Dobeš 1991*, 148; 2008, 29), odpovídající Klassenově 1. fázi importů mědi, zasahující na sever střední Evropy a do jižní Skandinávie v době erteböllské k. a rané KNP (*Klassen 2000*). Charakteristickým znakem těchto seker, jímž se vyznačuje i náš zlomek a který je spojuje s pektorálem, je jejich surovina – antimonová měď.

Pektorál (*obr. 5: 1; 6*) z Chalupovy sbírky, popsán v kap. 2, představuje na rozdíl od předchozích artefaktů exemplář, k němuž neznáme analogie. Z typologického hlediska je jistou, nicméně nepřiliš průkaznou indicií jeho prostá, nezdobená forma: ta naznačuje, že by mohlo jít o exemplář starší než dosud známé pektorály, vesměs už zdobené, datované do 2. pol. 4. – 3. tis. př. Kr. (kap. 4). Vyšší stáří štramberského pektorálu potvrzují dva další ukazatele.

Prvním je surovina pektorálu – podle *J. Frány* „značně čistá měď, obsahující významněji pouze stříbro v množství málo převyšujícím 0,2 %, a antimon v přibližně stejném množství“, přičemž přítomnost dalších devíti prvků včetně arzenu je stopová (příloha, *tab. 1*). Jde tedy, stejně jako už v případě křížové sekery, o antimonovou měď, od 70. let 20. stol. známou též jako měď typu Nógrádmarcal (*Schubert, E. 1982*). Výzkumy z posledních dvou desetiletí ukazují na její původ v západních Karpatech, kde se s metalurgií pracující s čís-

tou mědí počítá poněkud dříve, už od horizontu Lengyel III – Brodzany (*Bátora 1989; Pavúk – Bátora 1995*, 100). Ze SZ Karpatské kotliny se výrobky z antimonové mědi šířily především na Moravu, do Čech, na Kujavy, ojediněle až do jižní Skandinávie (*Schubert, E. 1982; Dobeš 1992*, 337; *Klassen 2000*, 98, 102; *Krause 2003*, 152, mapa Abb. 113). Podle typů vyráběných z antimonové mědi by měl vrchol této produkce spadat do mladšího úseku raného eneolitu, do epilengyelu (= Lengyel IV), přičemž nelze vyloučit ani přežívání do horizontu Balaton II/III – Furchenstichkeramik – raná KNP; poté pokračuje, ovšem v mnohem omezenější míře, prakticky až do starší doby bronzové.⁶ Druhým ukazatelem, v tomto kontextu rozhodujícím, je praktická identita suroviny pektorálu a křížové sekery (viz Příloha). Oba artefakty proto lze považovat za současné, přičemž u křížové sekery jde, jak už řečeno, o typ Nógrádmárcal, jehož datování do epilengyelského horizontu je bráno za nesporné.

Docházíme tak k závěru, že (a) archaický, nezdobený tvar, (b) druh suroviny – antimonová měď, a především (c) totožnost suroviny s tou, z níž byla odlita křížová sekera, jsou dostatečnými důvody pro datování pektorálu do raného eneolitu, přesněji do jeho mladšího úseku, do horizontu Jordanów – Ludanice – Balaton-Lasinja, jehož metalurgickou produkci markují vůdčí depoty Malé Leváre – Stollhof – Štramberk – Csáford.

Ještě k otázce pohlaví osoby, jíž byl pektorál určen. Detailem, jaký jsme u pektorálů či límcovitých nákrčníků z eneolitu a ze starší doby bronzové nezaznamenali, je půlkruhovitě vyhnutí, široké 4,5 cm, uprostřed vnitřní strany, v místě tzv. ohryzku. Snad se mohlo jednat o úpravu danou fyziologií osoby – zřejmě muže, pro kterého byl určen.

Použitou surovinou – antimonovou mědí, i polohou naleziště zapadá štramberský pektorál do relativně uzavřené skupiny artefaktů, reprezentované dýkami typu Dolné Semerovce, puklicemi typu Stollhof, brýlovitými závěsky typu Malé Leváre (*obr. 10*) a patrně i křížovými sekerami typu Nógrádmárcal. Celé toto uskupení je spojováno s lokálním metalurgickým a dílenským centrem činným na SZ Karpatské kotliny, starším než metalurgické centrum východoalpské, pro něž je charakteristická práce s arzénovou mědí (*Schubert, E. 1975*, 183; *Pleslová-Štiková 1977*, 64; *Pavelčík 1979*, 334, nověji *Matuschik 1998*, 230; *Schalk 1998*, 125; *Schreiner 2007*, 151). Produktem zdejší oblasti byl s vysokou pravděpodobností i náš pektorál. Fakt, že jde o tvar, s nímž jsme se v repertoáru rané, předbadenské kovové industrie staré Evropy dosud nesetkali, lze nejspíše zdůvodnit výjimečností, danou jeho funkčním určením (kap. 4).

3.3.3. Otázka počtu eneolitických depotů

K otázce, kolik eneolitických depotů se vlastně na Kotouči našlo, máme dva důvody. Tím prvním je zpochybnění nálezových okolností depotu z r. 1922: údajný spoluúčastník objevu J. Kytlica nemohl být nálezů přítomen a jisté není ani to, nakolik je depot úplný. Druhým důvodem je fakt, že pektorál a zlomek křížové sekery z Chalupovy sbírky jsou z antimonové mědi prakticky totožného složení, z čehož usuzujeme, že oba artefakty byly společně vyrobené i uložené. Podle toho by se na Kotouči měly nalézt eneolitické depoty

⁶ Častý argument pro její používání v době badenské kultury – depot z Velké Lomnice – je nyní zpochybněn zjištěním, že jde zřejmě o poklad kovolitce, jenž k výrobě jednotlivých předmětů použil dvojí kov: kromě v té době již dominující arzénové mědi ještě měď antimonovou, získanou z přetavených starších předmětů (*Schreiner 2007*, 143, 151).

dva: jeden složený z puklice a brýlovité zápony, a druhý, k němuž by spolehlivě patřily pektorál a zlomek křížové sekery, které se dostaly do Chalupovy sbírky.

Při nejasnostech provázejících objev depotu z r. 1922 nemůžeme vyloučit ani druhou možnost, totiž že oba soubory byly původně součástí jediného depotu, rozchváceného do soukromých sbírek. Vzhledem ke složení takového „pokladu“ bychom pak mohli spekulovat, zda nešlo o případ tzv. náčelnického depotu, jakých je z mladšího horizontu malovaných kultur jihovýchodní Evropy známa řada (*Lichardus-Itten 1991*). Do depotu této kategorie by pak zapadaly i další, neméně exkluzivní předměty z Chalupovy sbírky, jako jsou mramorová bulava a sekera či měděná sekera (*obr. 4: 1, 5; 5: 3*). S takovým řešením by souhlasila konečně i vysoká prestižní hodnota artefaktů z obou souborů: uvedli jsme už, že stříbrná puklice z depotu z r. 1922 je zároveň nejstarším stříbrným výrobkem na sever od Alp a měděný pektorál z Chalupovy sbírky je zase nejstarším známým exemplářem těchto prestižních ozdob (*kap. 4*).⁷

Proti hypotéze jediného depotu se ale nabízejí hned dva protiargumenty. Prvním je odlišná kompozice mědi jednotlivých artefaktů, která spíše než na různé dílenské prostředí ukazuje na časový rozdíl (brýlovitý závěsek: čistá měď skup. E 01; pektorál a zlomek křížové sekery: antimonová měď skup. C1B; sekera *obr. 5: 3*; arzenová měď). Druhým je fragmentární stav, v němž se dochovaly ty předměty z Chalupovy sbírky, u kterých by příslušnost k „náčelnickému“ depotu mohla připadat v úvahu – tedy měděné křížové sekery (*obr. 5: 4*), mramorové bulavy (*obr. 4: 1*) a sekery (*obr. 4: 5*).

3.4. Otázka sídelní sekvence na Kotouči v mladší a pozdní době kamenné

Z předchozího výkladu je zřejmé, že vrch byl v neolitu a eneolitu vícekrát osídlen či navštěvován, v nálezech dokumentujících jednotlivá období však existují podstatné rozdíly. Nejstarší horizont – období kultury s LnK a neolit obecně – zde reprezentuje jen několik střepů a broušených nástrojů. Podobně je tomu i u dvou nejmladších horizontů: do konce středního eneolitu (5. horizont) spolehlivě patří střep slezské skupiny k. kulovitých amfor a mladšímu eneolitu (6. horizont) dva sekeromlaty k. se šňůrovou keramikou. Výrazněji se v materiálu projevuje jen úsek od mladšího neolitu do staršího eneolitu (2.–4. horizont). Sídelní aktivitu v období mladšího stupně moravské malované keramiky dokládá menší soubor keramiky a několik kamenných nástrojů, které ale mohou náležet i do následujícího epilengyelského horizontu. Tomu zde patří sice jen několik střepů, kromě nich ale většina z kovových artefaktů eneolitického stáří: depot puklice a brýlovitého závěsku z r. 1922, dále dvě sekery typu Pločnik (var. Strážnice a Stollhof), tyl sekery s křížovým ostřím typu Nógrádmárcal a unikátní lunicový pektorál. Starší eneolit, dobu KNP, zde zastupují opět jen tři či čtyři střepy a několik typově neurčitelných seker, sekeromlat s obloukovitým tylem a měděná sekera typu Altheim (var. Pölsals); početná kolekce šipek typu Štramberk souvisí spíše s tímto než s předchozím horizontem.

Informace, podle kterých lze usuzovat na charakter osídlení vrchu, jsou tedy velmi sporné. Není proto vyloučeno, že nálezy z některých období jsou stopami nesídelních aktivit –

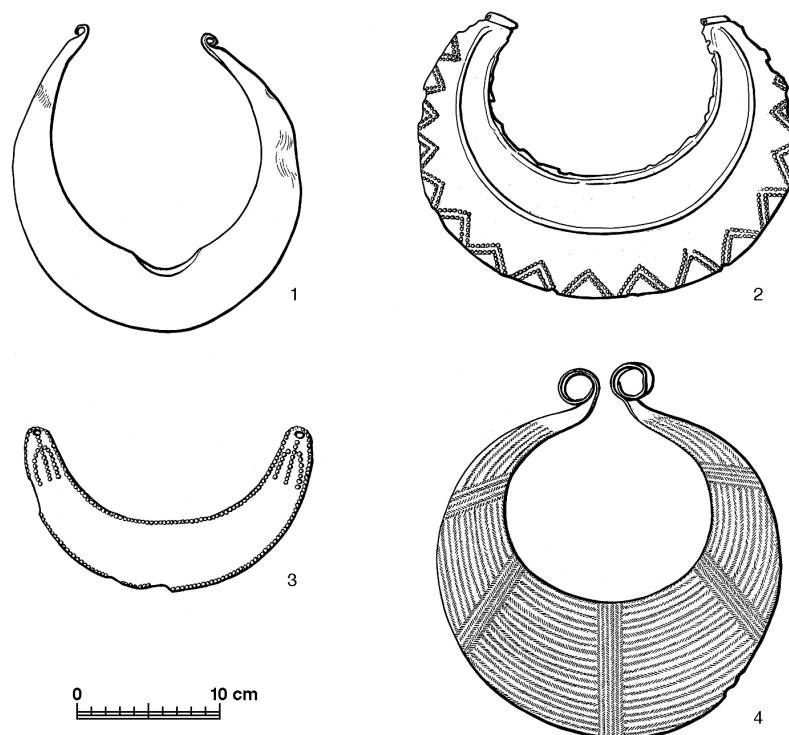
⁷ Že podobnou situaci nelze vyloučit, ukazuje případ největšího eneolitického pokladu Karpatské kotliny a celé střední Evropy, depotu z Tiszaszölös, nalezeného sto let před depotem z Kotouče za okolností, které též vedly k jeho rozchvácení, aby poté byly jeho jednotlivé části vydávány za samostatné depoty (Tiszaszölös, Moigrád, Ercsi: *Makkay 1989, 97*).

kultovních či pohřebních, event. náhodnými ztrátami, kupř. během pastvy apod. Výjimkou v tomto směru je doba mladšího stupně moravské malované keramiky a epilengyelské jordanovské k.: už samotný výskyt exkluzivních kovových artefaktů svědčí o postavení vrchu jako významné raně eneolitické výšinné lokality. Poloha na samém okraji oikumeny, navíc výjimečná i nadm. výškou 539 m, je zdůvodnitelná jen sídelně geografickou situací – v tomto případě pozicí umožňující kontrolu dálkové komunikace nadregionálního významu, procházející oblastí Moravské brány. U výšinných lokalit se obecně předpokládá, že plnily více centrálních funkcí; v případě Kotouče by s ohledem na blízkost obchodní trasy v úvahu přicházela kromě role socio-kultovní též role vojenská a emporiální.

4. Pektorál z Kotouče v kontextu evropského eneolitu

Pektorál z Chalupovy sbírky (*obr. 5: 1; 6*) je už svým raně eneolitickým stářím unikátem zasluhujícím bližší pozornosti. V této souvislosti je vhodné předeslat, že termín „pektorál“ či „náprsník“ se primárně užívá jako název součásti zbroje chránící ve formě kovového plátu horní část prsou. Až přeneseně se tak nazývají široké nákrčníky, zpravidla půlměsícovité, v prostředí evropského pravěku interpretované obvykle jako odznaky vyšší společenské úrovně, které ochrannou funkci pektorálů ovšem nemohly plnit (*Sklenář – Sklenářová – Slabina 2002, 228*). K té by z nejstarší kovové industrie byly vhodné jen zlaté obdélníkové pektorály nalezené ve dvou z nejbohatších mužských kenotafů varenské nekropole, považované za statutární symboly jedinců z třídy králů/náčelníků (Varna I, hroby č. 1, 4; *Ivanov 1991, 135; Lichardus 1991, 174; Todorova – Vajsov 2001, 29, 69, Taf. 23: 325, 326*). Pokud jde o pektorály lunicové, spíše než z plátu chránícího hrud' je jejich tvar odvoditelný z obecné formy nákrčníků, jak je známe už z předkeramického neolitu (kupř. nákrčník v podobě dvojitého V-žebra má na hrdle plastika muže z Urfy, datovaná do per. PPN B, ca 7. tis. př. Kr.: *Hansen 2007, 64, Abb. 26, 27*). Půlměsícovitý tvar se pak stal univerzálním znakem pektorálů, jak se s nimi setkáváme stejně ve Starém světě jako v předkolumbovské Americe či novověkém evropském folklóru. Známé a detailně studované jsou bronzové a zlaté lunuly či „Halskragen“ z více období doby bronzové, především v severní a západní Evropě, kde se, stejně jako ty eneolitické, všeobecně spojují s nejvyššími společenskými vrstvami (kupř. *Bouzek 2002; Gedl 2002; Schuhmacher 2002; Vandkilde 2007*). V podstatě se jedná o stále tutéž formu, lišící se jen proporcemi či různým řešením koncových úchytů, především ale výzdobou, jež někdy dosahuje – jako v případě zlatých pektorálů z hrobů egyptských faraonů, skytských vládců či barbarských královen z doby stěhování národů – vrcholné umělecké úrovně.

V evropském prostředí až dosud platil za nejstarší kovový lunicový pektorál exemplář z „náčelnického“ hrobu ze středočeských Velvar (*obr. 8: 2*), pocházející ze staršího stupně řivnáčské k., tj. z přelomu 4. a 3. tis. před Kr. Vyroben je z měděného plechu, má trubičkovitě stočené konce a zdobí jej vyběřená klikatka a žebro. Surovinou pektorálu i dalších ozdob z výbavy velvarského hrobu je arzénová měď, složením blízká kovu tavenému v tyglíku z Makotřas, ze sídliště siřemské fáze KNP. Proto se soudí na domácí, středoevropský původ celé garnitury, nejspíše z dílen pracujících ve východoalpské oblasti (*Moucha 1960; Pleslová-Štiková 1993; Frána et al. 1995, 153, 236*). Další nám známé analogie jsou podobně staré nebo mladší. Stříbrný pektorál z Villafranca (Veronese; *obr. 8: 3*), se střídmou

Obr. 8. Eneolitické měděné pektorály. 1 Štramberk-Kotouč, okr. Nový Jičín; 2 Velvary, okr. Kladno; 3 Villafranca, Verona; 4 Dormettingen, Zollernalbkreis (č. 1 viz obr. 2: 1, 3; č. 2 podle Stocký 1928, tab. 3: 10; č. 3 podle Forssander 1936, Abb. 10: 1; č. 4 podle Matuschik 1997, Abb. 12).

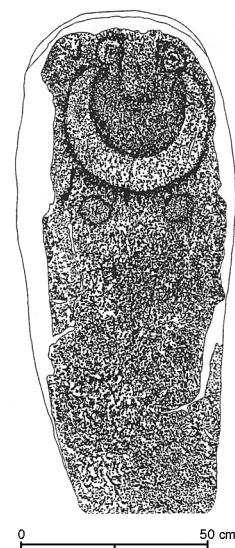
Abb. 8. Äneolithische Kupferpektorale. 1 Štramberk-Kotouč, Kr. Nový Jičín; 2 Velvary, Kr. Kladno; 3 Villafranca, Verona; 4 Dormettingen, Zollernalbkreis. Nach: Nr. 1 – Abb. 2: 1, 3; Nr. 2: Stocký 1928, Taf. 3: 10; Nr. 3: Forssander 1936, Abb. 10: 1; Nr. 4: Matuschik 1997, Abb. 12.

vybíjenou výzdobou po obvodu a při koncích, je z hrobu k. Remedello (Forssander 1936, 44–50, fig. 10: 1), spadající do období severoitalského chalkolitu, ca 3100–2500 př. Kr. (Steiniger 2005, fig. 4). Třetím exemplářem je měděný pektorál z Dormettingen (Zollernalbkreis; obr. 8: 4), datovaný podle techniky výzdoby a analýzy kovu do mladšího eneolitu (ca 2700–2200 př. Kr.: Matuschik 1997, 24, Abb. 12; Krause 2003, 341, Abb. 221: 2). Jako indicie časného užívání lunicových pektorálů na evropském kontinentu se nabízí i „half-moon collar“ zdobící antropomorfí rytinu na jednom z menhirů kromlechu u Portela de Mogos (Évora; obr. 9) ve středním Portugalsku; tento megalitický komplex měl být užíván ve středním a mladším neolitu, 5.–4. tis. před Kr. (Gomez 1997, 39).

Lunicové pektorály mohly být i z jiných materiálů než z kovu, jak dosvědčuje nález dvou náprsních ozdob zhotovených z kančích klů: jedné s děrovanými okraji vyplněnými měděnými perlami, druhé opatřené na koncích závěsnými otvory; obě pocházejí z mohylníku suvorovské k. v Giurgiulești (Moldávie, mohyla I, hrob 1), přičemž trvání této pas-
tevecké skupiny, paralelní s per. Tripolje B 1–2, se pohybuje kolem poloviny 4. tis. př. Kr. (Dergačev 2002, 19, Taf. 10: 9, 10).

Obr. 9. Portela de Mogos (Évora), střední Portugalsko, antropomorfní motiv – rytina postavy s pektorálem na jednom z menhirů kromlechu (5./4. tis. před Kr., podle Gomez 1997, 39).

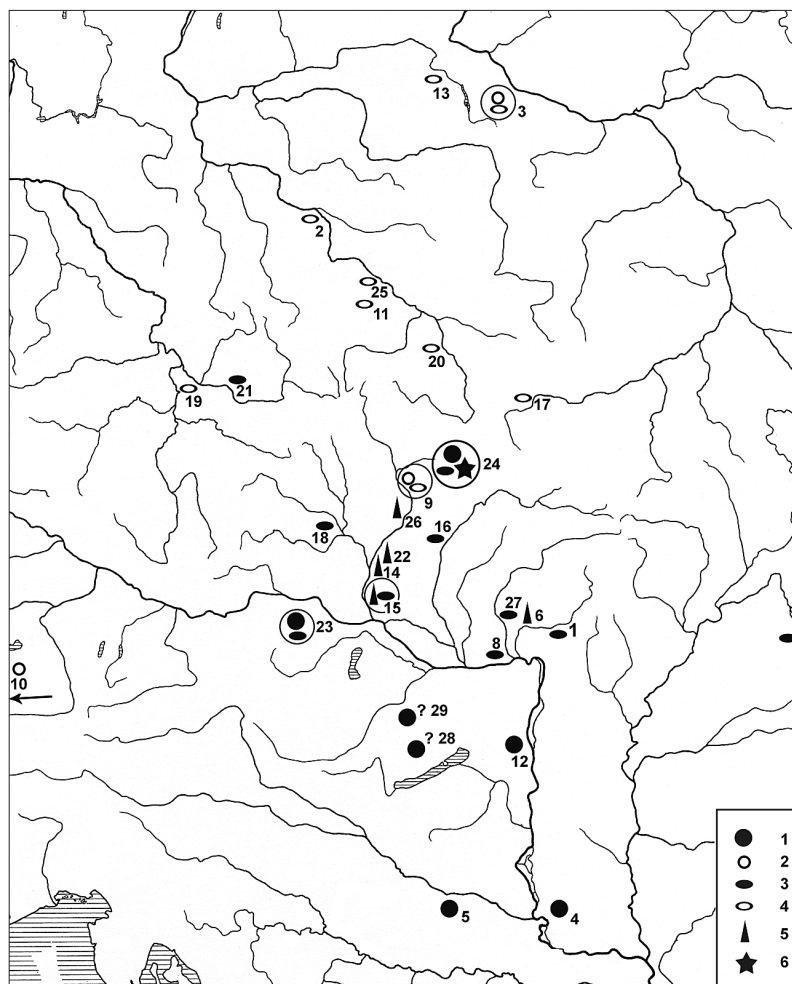
Abb. 9. Portela de Mogos (Évora), Mittelportugal, anthropomorphes Motiv geritzte Gestalt mit Pektorale auf einem der Menhire des Cromlech (5./4. Jt. v. Chr., nach Gomez 1997, 39).

Můžeme ještě připomenout, že paralelně s lunicovými pektorály se v inventáři eneolitické měděné industrie vyskytují tvarem i funkčně jim blízké diadémy z úzkého pásku plechu, sloužící k ozdobě čela, ale též jako nákrčníky. Také jejich nejstarší exempláře jsou známy už z období odpovídajícího středoevropskému ranému eneolitu (Horodnica, depot z per. Tripolje B II/C I, v něm i křížová sekera typu Jászladány: *Sulimirski 1961*, Abb. 1: 5), poté z hrobů badenské k. (Lichtenwörth, Leobersdorf, Vörs) a z depotu z Velké Lomnice (*Novotná 1984*, 62–67; *Mayer 1995*, 173) i z horizontu mladoeneolitických pohárových kultur. Nově se takový jednoduchý nákrčník, zhotovený z úzkého měděného plechu s otvory na koncích, našel v pobřežním sídlišti Sutz–Lattringen, datovaném do let 3200–3013 př. Kr. (*Hafner 2005*, Abb. 41).⁸ Shodně jako pektorály, i diadémy jsou považované za znak vyšší sociální pozice, s paralelami kupř. ve zlatých diadémeh z „knížecích“ hrobů v Alača Hüyük (*Kuna 1981*, 33).

Ve srovnání s výše jmenovanými kovovými pektorály je exemplář z Kotouče, datovaný do epilengyelského horizontu, resp. do doby jordanovské k., zhruba o půl tisíciletí starší. Představuje tak nejstarší dosud známý nález tohoto typu kovových ozdob z evropského pravěku. Pokud jde o jeho původ, pak dva ukazatele – druh suroviny (antimonová měď) a vazba na křížovou sekera typu Nógrádmárcal – nasvědčují tomu, že se jedná o produkt některé z dílen pracující v severozáp. části Karpatské kotliny. Takto ranému datování odpovídá i jeho jednoduchý tvar a absence výzdoby. Celkovým rázem zapadá do produkce raného období středoevropské metalurgie, vyznačující se jen střídou nabídkou ozdob ve formě jednoduchých plechových a drátěných závěsků. Prostým, nezdobeným tvarem se také liší od všech dosud známých lunicových exemplářů eneolitických a stejně tak od nákrčníků z doby bronzové a mladších.

⁸ Za upozornění na tento i některé další eneolitické diadémy děkujeme M. Dobešovi.

Obr. 10. Pektorál ze Štramberka-Kotouče a výrazné typy kovové industrie epilengyelského období (konec 5. až počátek 4. tis. před Kr.). 1, 2 puklice se třemi vypnulínami (1 zlaté typu Stollhof a stříbrné /lok. č. 24/ typu Štramberk; 2 měděné typu Hlinsko). 3, 4 měděné brýlovité spirály (3 typ Malé Leváre /průměr spirál 7–13 cm/, 4 typ Jordanów /průměr spirál 1,0–5,5 cm/). 5 měděné dýky typu Dolné Semerovce. 6 měděný pektorál ze Štramberka-Kotouče. Podle: Pavelčík 1979, mapa 1, 2; Matuschik 1996, Abb. 10; 1998, Abb. 230, doplněno. Bez lokality – 2 ks.

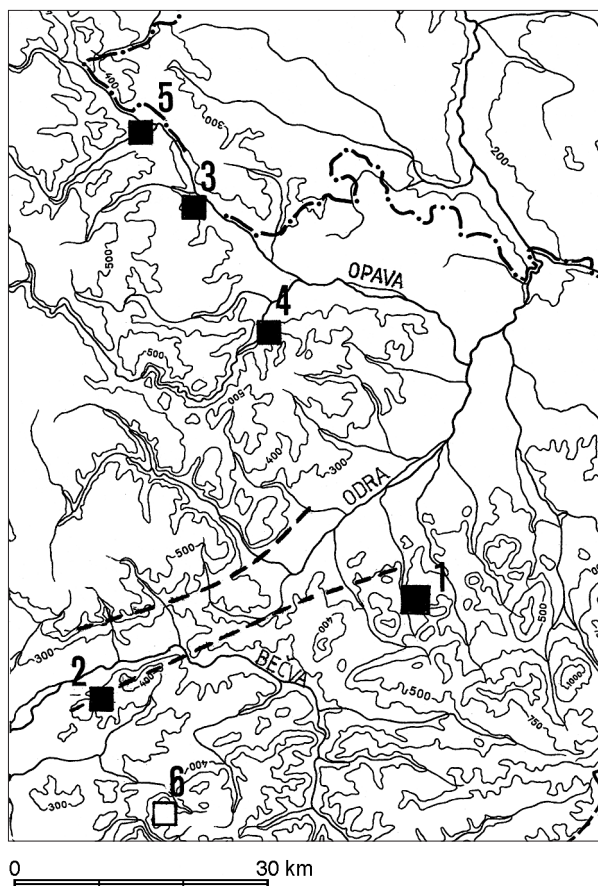
Abb. 10. Pektoralen von Štramberk-Kotouč und ausgeprägte Typen von Metallindustrie aus der Zeit des Epilengyel (Ende 5. bis Anfang 4. Jt. v. Chr.). 1, 2 Buckeln mit drei Ausbeulungen (1 Goldtypen von Stollhof und silberne /Fundort-Nr. 24/ des Typs Štramberk; 2 Kupferne des Typs Hlinsko). 3, 4 Kupferne Brillenspiralen (3 Typ Malé Leváre [Spiralendurchmesser 7–13 cm], 4 Typ Jordanów [Spiralendurchmesser 1,0–5,5 cm]). 5 Kupferdolche des Typs Dolné Semerovce. 6 Kupferpektoralen von Štramberk-Kotouč. Nach: Pavelčík 1979, Karte 1, 2; Matuschik 1996, Abb. 10; 1998, Abb. 230, ergänzt. Ohne Lokalisation – 2 Stücke.

1 Balassagyarmot, 2 Barszów, 3 Brześć Kujawski, 4 Csáford, 5 Csepin, 6 Dolné Semerovce, 7 Domanești, 8 Gbelce, 9 Hlinsko, 10 Hornstaad, 11 Jordanów Śląski, 12 Kisapostág, 13 Krusza Zamkowa, 14 Kúty, 15 Malé Leváre, 16 Moravské Lieskové, 17 Ojców, 18 Pohořelice, 19 Praha-Ďáblice, 20 Przysieć, 21 Rašovice, 22 Skalica, 23 Stollhof, 24 Štramberk-Kotouč, 25 Tyniec Mały, 26 Velehrad-Rákoš, 27 Velký Pesek; 28 Maďarsko/Ungarn – 5 ks, 29 Rakousko-Uhersko/Österreich-Ungarn.

Obr. 11. Eneolitická výšinná sídliště v prostoru Moravské brány a českého Slezska; podle *Rakovský 1990*, doplněno.

Abb. 11. Äneolithische Höhensiedlungen im Raum der Mährischen Pforte und Tschechisch-Schlesiens; Nach *Rakovský 1990*, ergänzt.

1 Štramberk-Kotouč, 2 Hlinsko, 3 Holasovice, 4 Hradec u Opavy, 5 Krnov, 6 Hostýn (?).

Pokud z předchozího srovnání vyplynulo, že exemplář z Kotouče představuje nejjednodušší, možno říci základní formu pektorálů, přesto bychom se zdráhali soudit na domácí, středoevropskou invenci. Inspirační vzory bychom v první řadě hledali v oblasti karpatsko-balkánské metalurgické provincie. V literatuře, dnes už značně rozsáhlé, včetně typářů a základních přehledů z ediční řady *Prähistorische Bronzefunde*, analogické formy chybějí. Předpokládáme, že jednou, snad rozhodující příčinou, proč se pektorály mezi produkcí domácí rané metalurgie dosud neobjevily, mohla být jejich funkční predestinace. Pokud už v této době plnily stejnou roli jako v pozdějších obdobích – tedy roli statutárních či mocenských odznaků či insignií vyhrazených pro jedince z nejvyšší společenské vrstvy, je to pochopitelné. Takové exempláře se nevyráběly jako sériové zboží, ale jako unikáty určené pro určitou osobu, či k určitým příležitostem či ceremoniím. Mohou to proto být solitéry výjimečné nejen tvarem, ale i vysokou úrovní zpracování (jako kupř. výše uváděné puklice typu Stollhof), či nadměrnou velikostí (jako brylovité závěsky typu Malé Leváre nebo „gigantické“ kamenné či měděné sekeromlaty); totéž platí i o některých typech ozdob a šperků z eneolitických depotů jihových. Evropy, právem srovnávaných s „královskými“ poklady Předního východu (*Makkay 1989*).

Pektorál z vrchu Kotouče, časově spadající do pozdně lengyelského horizontu a kulturně do okruhu Balaton-Lasinja – Ludanice – Jordanów (konec 5. – poč. 4. tis. před Kr.), tedy představuje solitérní výrobek severozápadokarpatské metalurgické oblasti. Doplňuje garnituru dosud známých raně eneolitických prestižních předmětů, určených pro jednotlivce či úzkou „náčelnickou“ vrstvu, a je tak – spolu s řadou dalších znaků provázajících proces eneolitizace – cenným dokladem sílící stratifikace raně eneolitické společnosti.

(MZ)

Práce byla dokončena s finanční podporou Grantové agentury ČR v rámci grantového projektu č. 405/10/1499.

Příloha: Analýzy měděných předmětů ze Štramberka – Kotouče

Jaroslav Frána

Ze sbírek muzeí v Opavě a Novém Jičíně bylo metodou neutronové aktivační analýzy studováno 5 eneolitických předmětů z vrchu Kotouče u Štramberku. Cílem bylo stanovení jejich prvkového složení, tj. zda se jedná o měď či bronz, a tím i potvrzení archeologického zařazení. Přítomnost dalších příměsí kovů měla dokumentovat, zda se jedná o homogenní soubor, vzniklý z jednoho typu materiálu.

To, že byla prokázána nepřítomnost cínu, téměř bezpečně řadí všechny předměty do předbronzo-ových, event. časně bronzových časových horizontů. Analýzy však prokázaly, že soubor obsahuje dvě skupiny materiálově dosti odlišného kovu (výsledky analýz: *tab. 1* na s. 400).

Do první z těchto skupin patří pektorál a zlomek sekery s křížovým ostřím (SZM Opava, inv. č. P 6162, 6301; *obr. 5: 1, 4*). Byly vyrobeny ze značně čisté mědi, obsahující významněji pouze stříbro v množství málo převyšujícím 0,2 % a antimon v přibližně stejném množství. Neobvyklé je to, že nebyl vůbec pozorován arzén, jehož možný obsah leží pod úrovní tisíciny procenta. S ohledem na možnou nehomogenitu rozložení příměsí v objemu předmětů je možné tvrdit, že oba předměty byly vyrobeny ze zcela totožného kovu.

Druhou skupinu tvoří tři předměty: dvě sekery a brýlovitá ozdoba (SZM Opava, inv. č. P 6305, 536 a M Nový Jičín; *obr. 5: 2, 3; 7: 1*). Materiál skupiny je charakteristický poměrně vysokým obsahem arzenu, ležícím mezi 2 a 3,3 %. Naopak příměsí vyskytující se v první skupině jsou zastoupeny daleko méně: stříbro 25x méně a antimon dokonce téměř 100x méně (zprůměrované obsahy As, Ag a Sb v obou skupinách jsou uvedeny na konci *tab. 1*, v posledním sloupci pak poměr jejich obsahů mezi oběma skupinami). V materiálu druhé skupiny byly nalezeny zřetelné obsahy selenu, který je obvyklým doprovodným prvkem síry. Z této skutečnosti lze usuzovat, že měď byla získána ze sulfidických rud. V první skupině nebyl selen prokázán, avšak možnosti jeho detekce byly značně horší vzhledem k vysokému spektrálnímu pozadí, danému poměrně vysokými obsahy stříbra a antimonu.

Rozdíly ve složení materiálu obou skupin dovolují tvrdit, že jako celek nepochází těchto pět předmětů z jednoho výrobního centra. Vysoce pravděpodobná však je možnost, že pektorál a sekera s křížovým ostřím byly vyrobeny v jednom centru, a to ze stejného výchozího materiálu.

I druhý podsoubor předmětů byl vyroben z poměrně blízce se shodujícího materiálu. Podobně jako v prvním případě je možné předpokládat s velkou pravděpodobností výrobu ve stejném centru, ležícím však v geologicky odlišném území, charakterizovaném jinými doprovodnými prvky mědi, než ložiska využitá pro výrobu artefaktů první skupiny.

Literatura

- Angeli, W. 1967: Der Depotfund von Stollhof. *Annales des Naturhistorischen Museums Wien* 70, 491–496.
- Bátora, J. 1989: Medené sekeromlaty z Dolných Obdokoviec a Volkoviec. Príspevok k počiatkom metalurgie na hornom Požitaví. *Archeologické rozhledy* 41, 3–15.
- Berounská, M. 1987: Bulavy ve střední Evropě – Keulenköpfe in Mitteleuropa. *Præhistorica* 13, 27–61.
- Billamboz, A. 1998: Die jungneolithischen Dendrodaten der Pfahlbausiedlungen Südwestdeutschlands als Zeitrahmen für die Einflüsse der Michelsberger Kultur in ihren südlichen Randgebiete. In: J. Biel et al. Hrsg., *Die Michelsberger Kultur und ihre Randgebiete – Probleme der Entstehung, Chronologie und des Siedlungswesens. Materialhefte zur Archäologie in Baden-Württemberg* 43, Stuttgart, 159–168.
- Blažek, J. – Dobeš, M. 1990: Nálezy měděných seker a sekeromlatů z oblasti a muzeí severozápadních Čech – Die Funde von Kupferflachbeilen und Hammeräxten im Gebiet und den Museen von Nordwestböhmens. *Litoměřicko* 25, 131–155.
- Bouzek, J. 2002: Reflexe osobní a kolektivní identity v archeologických pramenech. In: E. Neustupný ed., *Archeologie nenalezeného*, Plzeň, 34–45.
- Bulat, M. 1962: Bakrene sjekire u Muzeju Slavoniu. *Osječki zbornik* 8, 5–36.
- Czerniak, L. 1980: Rozwój społeczeństw kultury późnej ceramiki wstęgowej na Kujawach. Poznań.
- Čižmář, M. 1990: Zur Stellung von Kotouč in der späten Latènezeit. *Acta Archaeologica Carpathica* 29, 151–165.
- 2004: *Encyklopedie hradišť na Moravě a ve Slezsku*. Praha.
- Dergačev, V. 2002: Die äneolithischen und bronzzeitlichen Metallfunde aus Moldavien. *Prähistorische Bronzefunde* XX. Band 9. Stuttgart.
- Dieckmann, B. 1987: Ein bemerkenswerter Kupferfund aus der jungneolithischen Seeufersiedlung Hornstaad-Hörnle I am westlichen Bodensee. *Archäologische Nachrichten aus Baden* 38/39, 28–37.
- Diviš, J. 2001: Nová naleziště hrotů typu Štramberk-Krnov v okolí Příbora a Kopřivnice. In: *Archeologie Moravy a Slezska 2001, Kopřivnice – Hulín – Frýdek-Místek – Havířov*, 53–58.
- Dobeš, M. 1989: Zu den äneolithischen Kupferflachbeilen in Mähren, Böhmen, Polen und in der DDR. *Præhistorica* 15–16, 39–48.
- 1991: Eneolitické měděné předměty z Čech a Moravy v muzeích NDR. *Archeologické rozhledy* 43, 146–149.
- 1992: Die Beziehungen der Kupferindustrie Böhmens und Mährens zu dem Balkan zur Zeit des ältesten Kupferhorizontes. *Studia Præhistorica* 11–12, 334–338.
- 2008: Měď v českém eneolitu. In: E. Neustupný ed., *Archeologie pravěkých Čech 4. Eneolit*, Praha, 28–32.
- Dohnal, V. 1988: Opevněná sídliště z doby popelnicových polí na Moravě 1, 2. *Studie muzea Kroměřížska. Kroměříž*.
- Driehaus 1952: Zur Datierung und Herkunft donauländischer Axttypen der frühen Kupferzeit. *Archæologia Geographica* 2, 1–8.
- Fock, G. 1941: Tulpenbecher und Krugflasche aus einem jungsteinzeitlichen Grab von Ratibor-Süd. *Nachrichtenblatt für deutsche Vorgeschichte* 17, 37–39.
- Forssander, J. E. 1936: *Der ostskandinavische Norden während der ältesten Metallzeit Europas*. Lund.
- Frána, J. – Jiráň, L. – Maštálka, A. – Moucha, V. 1995: Artifacts of copper and copper alloys in prehistoric Bohemia from the viewpoint of analyses of element composition. In: *Præhistorica archaeologica Bohemica 1995. Památky archeologické – Suppl. 3*, Praha, 125–205.
- Gedl, M. 2002: Die Halsringe und Halskragen in Polen I (Frühe bis jüngere Bronzezeit). *Prähistorische Bronzefunde* XI. Band 6. Stuttgart.
- Geisler, H. – Wetzel, G. 1999: Mittelsteinzeitliche und mittelalterliche Bestattungen vom „Rollmannsberg“ bei Criewen, Lkr. Uckermark. In: E. Cziesla et al. Hrsg., *Den Bogen spannen. Festschrift für B. Gramsch, Weissbach*, 259–280.
- Gomez, M. V. 1997: The Cromlech of Portela de Mogos a socio-religious monument. In: *Paisagens arqueológicas a oestede Évora, Évora*, 39.
- Grepl, E. 1978: Poznámka redakce. *Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín* 21, 57.
- Grygiel, R. 2008: Neolit i początki epoki brązu w rejonie Brześcia Kujawskiego i Osłonek. Tom II. Część 1–3. *Środkowy neolit. Grupa brzesko-kujawska kultury lendzielskiej*. Łódź.
- Hafner, A. 2005: Sutz-Lattringen, Hauptstation. *Rettungsgrabungen 1988–2003: neolithische Ufersiedlungen*. *Archäologie im Kanton Bern* 6, 41–48.

- Hansen, S. 2007:* Bilder vom Menschen der Steinzeit: Untersuchungen zur anthropomorphen Plastik der Jungsteinzeit und Kupferzeit in Südosteuropa. Teil I. Mainz.
- Hásek, I. 1989:* Die ältesten Gold- und Silberfunde Mitteleuropas. In: Das Äneolithikum und die früheste Bronzezeit (¹⁴C 3000–2000 b.c.) in Mitteleuropa: kulturelle und chronologische Beziehungen. Acta des XIV. Internationalen Symposiums Prag – Liblice 1986. Praehistorica 15, Praha, 49–54.
- Hellich, J. 1925:* Hromadný nález bronzových okras náprsních v Rašovicích. Památky archeologické 34, 316–319.
- Horáková-Jansová, L. 1934:* Drobné nálezy z Řep, okr. Praha-venkov. Zprávy Československého státního archeologického ústavu 4, 45.
- Humburg, Ch. – Linding, S. – Banerjee, A. 2000:* Eine Pfeilspitze mit seitlichen Heftkerben aus Rheinhessen. Archäologisches Korrespondenzblatt 30, 369–382.
- Ivanov, I. S. 1991:* Der Bestattungsritus in der chalkolithischen Nekropole von Varna (mit einem Katalog der wichtigsten Gräber). In: J. Lichardus Hrsg., Die Kupferzeit als historische Epoche. Symposium Saarbrücken und Otzenhausen 6.–13. 11. 1988. Teil 1, Bonn, 125–149.
- Janák, V. 1998:* Lengyelská keramika z Kotouče u Štramberka a počátky eneolitu v oderské části Moravské brány. Pravěk Nová řada 7 (1997), 105–127.
- 2007: Příspěvek neolitické a eneolitické štípané kamenné industrie k poznání sociálních a hospodářských poměrů své doby na příkladu horního Poodří. In: E. Kazdová – V. Podborský edd., Studium sociálních a duchovních struktur pravěku, Brno, 137–179.
- Jażdżewski, K. 1938:* Cmentarzyska kultury wstęgowej i związane z nimi ślady osadnictwa w Brześciu Kujawskim. Wiadomości archeologiczne 15, 1–105.
- Jisl, L. 1967:* Hromadné nálezy kovových předmětů na Kotouči u Štramberka. Časopis Slezského muzea – serie B 16, 14–36.
- 1968: Púchovská kultura a otázky dalšího osídlení Moravské brány. Časopis Slezského muzea – serie B 17, 1–23.
- 1969: Sídliště volutové kultury na Ostravsku. Časopis Slezského muzea – serie B 18, 3–8.
- Junghans, S. – Sangmeister, E. – Schröder, E. 1968:* Kupfer und Bronze in der frühen Metallzeit Europas. Die Materialgruppen beim Stand von 12000 Analysen. Studien zu den Anfängen der Metallurgie. Band 2. Teil 1–3. Berlin.
- Jurák, K. 1965:* Město živé z kamene. Květy, příloha Rudého práva 15, č. 49, 3–5.
- Kalicz, N. 1991:* Beiträge zur Kenntnis der Kupferzeit im ungarischen Tiefebene. In: J. Lichardus Hrsg., Die Kupferzeit als historische Epoche. Symposium Saarbrücken und Otzenhausen 1988, Bonn, 347–388.
- Klassen, L. 2000:* Frühes Kupfer im Norden. Untersuchungen zur Chronologie, Herkunft und Bedeutung der Kupferfunde der Nordgruppe der Trichterbecher-Kultur. Århus.
- Klíma, B. 1962:* Pozdně paleolitická stanice na Kotouči ve Štramberku. Anthropozoikum 10 (1960), 93–112.
- Knies, J. 1929:* Pravěké nálezy ve Štramberku. Štramberk.
- Košťuřík, P. 1996:* Nálezy jordanovské kultury na Brněnsku. Pravěk Nová řada 4, 65–77.
- Krause, R. 2003:* Studien zur kupfer- und frühbronzezeitlichen Metallurgie zwischen Karpaten und Ostsee. Rahden/Westf.
- Kuna, M. 1981:* Zur neolithischen und äneolithischen Kupferverarbeitung im Gebiet Jugoslawiens. Godišnjak Sarajevo 19. Sonderabdruck (1–81, Taf. 1–27).
- Lichardus, J. 1991:* Das Gräberfeld von Varna und das Totenritual des Kodžadermen-Gumelnița-Karanovo VI-Verbandes. In: J. Lichardus Hrsg., Die Kupferzeit als historische Epoche. Symposium Saarbrücken und Otzenhausen 6.–13.11.1988 Bonn, Teil 1, Bonn, 167–194.
- Lichardus-Itten, M. 1991:* Hortfunde als Quellen zum Verständnis der frühen Kupferzeit. In: J. Lichardus Hrsg., Die Kupferzeit als historische Epoche. Symposium Saarbrücken und Otzenhausen 6.–13. 11. 1988, Bonn. Teil 2, Bonn, 753–762.
- Makkay, J. 1985:* Copper Age gold disc on the territory of the later Pannonia province. Communicationes Archaeologicae Hungariae 1985, 5–25.
- 1989: The Tiszaszőlös treasure. Studia Archaeologica 10. Budapest.
- Maška, K. J. 1882:* Ueber den diluvialen Menschen in Stramberk. Mitteilungen der anthropolog. Gesellschaft in Wien 12, N.F. 2, 32–38.
- 1886: Pravěké nálezy ve Štramberku. Část II. Jeskyně „Čertova díra“. Časopis Vlasteneckého muzejního spolku olomouckého 3, 57–65.
- 1898: Z pravěku Kravařska. In: Sborník „Moravské Kravařsko“, Příbor, 39–49.

- Matuschik, I.* 1996: Brillen- und Hakenspiralen der frühen Metallzeit Europas. *Germania* 74, 1–43.
- 1997: Der neue Werkstoff – Metall. In: *Goldene Jahrhunderte. Die Bronzezeit in Südwestdeutschland*, Stuttgart, 16–25.
- 1998: Kupferfunde und Metallurgie-Belege, zugleich ein Beitrag zur Geschichte der kupferzeitlichen Dolche Mittel-, Ost- und Südosteuropas. In: M. Mainberger, *Das Moordorf von Reute. Archäologische Untersuchungen in der jungsteinzeitlichen Siedlung Reute-Schorrenried, Staufeu i. Br.*, 207–312.
- Mayer, Ch.* 1995: Klassische Badener Kultur. In: E. Lenneis – Ch. Neugebauer-Maresch – E. Ruttkay, *Jungsteinzeit im Osten Österreichs, St. Pölten – Wien*, 161–177.
- Moucha, V.* 1960: Příspěvek k datování velvarského hrobu – Beitrag zur Datierung des Grabes von Velvary. *Archeologické rozhledy* 12, 465–476.
- Neugebauer-Maresch, Ch.* 1995: Mittelneolithikum: Die Bemaltkeramik. In: E. Lenneis – Ch. Neugebauer-Maresch – E. Ruttkay, *Jungsteinzeit im Osten Österreichs, St. Pölten – Wien*, 57–107.
- Neustupný, E.* 1969: Absolute chronology of the Neolithic and Eneolithic periods in Central and South-East Europe II. *Archeologické rozhledy* 21, 783–810.
- Novotná, M.* 1970: Die Äxte und Beile in der Slowakei. *Prähistorische Bronzefunde, Abteilung IX. Band 3. München*.
- 1984: Halsringe und Diademe in der Slowakei. *Prähistorische Bronzefunde, Abteilung XI. Band 4. München*.
- Novotná, M. – Novotný, B.* 1974: Zur Datierung der Goldscheiben vom Typ Stollhof. *Musaica* 14, 3–8.
- Parzinger, H.* 1992: Hornstaad – Hlinsko – Stollhof. Zur absoluten Datierung eines vor-Baden-zeitlichen Horizontes. *Germania* 70, 241–250.
- Patay, P.* 1958: Rézkori aranyleletek – Kupferzeitliche Goldfunde. *Archaeologiai Értesítő* 85, 37–46.
- Pavelčík, J.* 1963: Eneolitické a starobronzové sídliště u Brumovic. *Časopis Slezského muzea – řada B-hist.* 12, 1–16.
- 1970: Archeologický zjišťovací výzkum ve Štramберку. *Časopis Slezského muzea – serie B* 19, 97–109.
- 1979: Depot měděných šperků z Hlinska u Lipníku nad Bečvou – Hortfund des Kupferschmucks aus Hlinsko bei Lipník a. d. Bečva. *Památky archeologické* 70, 319–339.
- 1991: Der Vorboleráz-Horizont in Hlinsko bei Lipník nad Bečvou. In: D. Jankowska Hrsg., *Material des Internat. Symposiums Dymaczewo 1988, II, Poznań*, 223–231.
- 2001: Poznámky k závěrečné fázi lengyelského kulturního okruhu na Moravě (Problematika jordanovské skupiny). In: 50 let archeologických výzkumů Masarykovy univerzity na Znojemsku, Brno, 257–267.
- Pavúk, J. – Bátorá, J.* 1995: Siedlung und Gräber der Ludanice-Gruppe in Jelšovce. Nitra.
- Pleiner, R. – Rybová, A. red.* 1978: *Pravěké dějiny Čech*. Praha.
- Pleslová-Štiková, E.* 1977: Die Entstehung der Metallurgie auf dem Balkan, im Karpatenbecken und in Mitteleuropa, unter besonderer Berücksichtigung der Kupferproduktion im ostalpenländischen Zentrum (kultur-ökonomische Interpretation). *Památky archeologické* 68, 56–73.
- 1993: A crescent copper necklace from Velvary, Bohemia. In: C. W. Beck – J. Bouzek eds., *Amber in Archaeology, Praha*, 147–152.
- Podborský, V.* 1967: K datování a původu některých bronzových předmětů ze štramberského Kotouče. *Sborník filosofické fakulty brněnské univerzity – řada E* 12, 7–62.
- 1970: Mähren in der Spätbronzezeit und an der Schwelle der Eisenzeit. Brno.
- Podborský, V. et al.* 1963: *Pravěké dějiny Moravy*. Brno.
- Purkyňová, E.* 1975: Chalupova sbírka štramberských zkamenělin. *Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín* 15, 60–62.
- 1979: Poznámky k osudu Chalupovy sbírky štramberských zkamenělin. *Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín* 23, 69–70.
- Rakovský, I.* 1990: Zur Problematik der äneolithischen Höhensiedlungen in Mähren. *Jahresschrift für mittel-deutsche Vorgeschichte* 73, 149–157.
- Ruttkay, E.* 1995: Spätneolithikum. In: E. Lenneis – Ch. Neugebauer-Maresch – E. Ruttkay, *Jungsteinzeit im Osten Österreichs, St. Pölten – Wien*, 108–158, 178–209.
- Říhovský, J.* 1992: Die Äxte, Beile, Meissel und Hammer in Mähren. *Prähistorische Bronzefunde IX. Band 17. Stuttgart*.
- Salaš, M.* 1986: Hromadné nálezy neolitické broušené industrie na Moravě – Die Hortfunde neolithischen geschliffenen Steingeräte in Mähren. *Časopis Moravského muzea* 71, 19–58.
- 2005: Bronzové depoty střední a pozdní doby bronzové na Moravě a ve Slezsku I, II. Brno.

- Schalk, E. 1998:* Die Entwicklung der prähistorischen Metallurgie im nördlichen Karpatenbecken. Eine typologische und metallanalytische Untersuchung. Rahden/Westf.
- Schlichtherle, H. 1990:* Die Sondagen 1973–1978 in den Ufersiedlungen Hornstaad-Hörnle I. Siedlungsarchäologie im Alpenvorland I. Stuttgart.
- Schreiner, M. 2007:* Erzlagerstätten im Hronal, Slowakei. Rahden/Westf.
- Schubert, E. 1975:* Einige Bemerkungen zur metallurgischen Entwicklung im östlichen Mitteleuropa am Übergang vom Späteneolithikum zur Frühbronzezeit. *Acta Archaeologica Carpathica* 15, 181–190.
- 1982: Grundzüge der metallurgischen Entwicklung im nordwestlichen Karpatenbecken bis zur Mitte des 2. Jahrtausends v. u. Z. *Archeologia Polski* 27, 315–317.
- Schubert, F. 1965:* Zu den südosteuropäischen Kupferäxten. *Germania* 43, 274–295.
- Schuhmacher, T. X. 2002:* Blechdiademe: Prestige Objekte frühbronzezeitlicher Eliten. In: A. Rüstem et al. Hrsg., Mauerschau. Festschrift für Manfred Korfmann. Band 2, Remshalden-Grunbach, 493–516.
- Sklenář, K. – Sklenářová, Z. – Slabina, M. 2002:* Encyklopedie pravěku v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Praha.
- Steiniger, D. 2005:* L'énéolithique en Italie. In: P. Ambert – J. Vaquer eds., La première métallurgie en France et dans les pays limitrophes. Actes du colloque international Carcassone 2002, Paris, 287–301.
- Stocký, A. 1928:* Čechy v době bronzové. Praha.
- Stumpf, G. 1927:* Die Vor- und Frühgeschichte des Kuhländchens. In: Festschrift zum 1. Kuhländler Heimatfest in Neu-Jitschin, Nový Jičín, 2–24.
- Sulimirski, T. 1961:* Copper Hoard from Horodnica on the Dniester. *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 91, 91–96.
- Šebela, L. 1999:* The Corded Ware Culture in Moravia and in the adjacent part of Silesia (Catalogue). *Fontes Archaeologiae Moraviae* 23. Brno.
- Šikulová, V. 1978:* Archeologická sbírka Eduarda Chalupy. Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín 21, 56–57.
- 1991: Přehled dokladů středověkého osídlení Kotouče ve sbírkách Slezského muzea v Opavě. Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín 47, 62–65.
- Todorova, H. – Vajsov, I. 2001:* Der kupferzeitliche Schmuck Bulgariens. *Prähistorische Bronzefunde XX.* Band 6. München.
- Vandkilde, H. 2007:* A review of the early Late Neolithic period in Denmark: Practice, Identity and Connectivity. *Offa* 61/62, 75–109.
- Václavek, M. 1906:* Kotouč. In: *Ottův slovník naučný.* Díl XXIV, Praha, 986.
- Vencl, S. 1960:* Kamenné nástroje prvních zemědělců ve střední Evropě. *Sborník Národního muzea* 14, č. 1–2. Praha.
- 1964: K otázce datování osídlení temena vrchu Kotouče ve Štramberku. *Časopis Moravského muzea* 49, 41–51.
- 1970: Zur Funktion des geschliffenen Steingeräts. In: M. Buchvaldek – D. Koutecký, Vikletice. Ein schnurkeramisches Gräberfeld, Praha, 230–235.
- Weiner, J. 2003:* Profane Geräte oder Prunkstücke? Überlegungen zur Zweckbestimmung übergrosser Dechselklingen. In: *Archäologische Perspektiven.* Festschrift für Jens Lüning, Rahden/Westf., 423–439.
- Zápotocký, M. 1958:* Die ältesten Kupferfunde im böhmischen Äneolithikum. In: *Epitymbion Roman Haken,* Praha, 25–31.
- 1992: Streitäxte des mitteleuropäischen Äneolithikums. *Weinheim.*
- 2000a: Keramika s brázděným vpichem a synchronizace Čech, Moravy a středního Podunají ve starším eneolitu – Die Furchenstichkeramik und die Synchronisierung Böhmens, Mährens und des mittleren Donaugebiets im älteren Äneolithikum. *Archeologické rozhledy* 52, 595–622.
- 2000b: Eneolitická výšinná sídliště a komunikace – Äneolithische Höhensiedlungen und Fernwege. In: I. Pavlů ed., *In memoriam Jan Rulf. Památky archeologické – Suppl.* 13, Praha, 480–488.
- 2002: Eneolitická broušená industrie a osídlení regionu Čáslav – Kutná Hora – Eneolithic Polished Industry and Settlement within the Čáslav – Kutná Hora Region. In: I. Pavlů ed., *Bylany Varia* 2, Praha, 159–228.

Ein frühäneolithisches Kupferpektorale vom Berg Kotouč bei Štramberk

Der erste Teil des Beitrags ist mit der Auswertung der äneolithischen Artefakte aus der Sammlung E. Chalupa (Museum Opava) befasst, die im Steinbruch auf dem Berg Kotouč bei Štramberk gefunden wurden, sowie der Frage der äneolithischen Besiedlung dieses Höhenfundorts, welcher der Kontrolle des Raums der Mährischen Pforte dienen könnte (Kap. 1: Beschreibung des Fundorts mit Übersicht der Grabungen und Funde; Kap. 2: Verzeichnis der Stein- und Kupferindustrie aus der Chalupa-Sammlung; Kap. 3: Kotouč in der Jung- und Spätsteinzeit im Lichte der Funde). Rekonstruktion der Siedlungssequenz auf dem Kotouč in der Jung- und Spätsteinzeit anhand der Datierung der Keramik, der Stein- und Metallindustrie sowie bisherige Auffassungen (*Jisl 1967; Pavelčík 1970; Rakovský 1990; Říhový 1992; Janák 1998*) werden teils bestätigt, teils ergänzt. Von den sechs Zeithorizonten kommt nur der 2. (jüngere MBK, *Abb. 2: 1–4, 6–13; 3: 1–6*) deutlicher zum Ausdruck, 3. (Epilengyel: Keramik *Abb. 2: 15*, wohl auch *Abb. 2: 14–16; 3: 1–2* und die meisten äneolithischen Metallartefakte, *Abb. 5: 1–4; 6; 7*) und 4. Horizont (älteres Äneolithikum, TBK: Siedlungskeramik, *Abb. 2: 17*; Streitaxt vom R-Typ, *Abb. 3: 14*; Kupferflachbeil vom Typ Altheim/Var. Pölsals, *Abb. 5: 5*). Die zahlreichen Pfeilspitzen vom Typ Štramberk (*Abb. 4: 7–16*) sind eher mit dem 4. als 3. Horizont in Zusammenhang zu bringen. Informationen zur Besiedlung des Gipfels sind jedoch sporadisch und es ist nicht ausgeschlossen, dass Funde aus einigen Entwicklungsetappen Spuren anderer Aktivitäten sind (Kult, Bestattung, zufällig verloren). Eine Ausnahme bildet in dieser Hinsicht die Epilengyel-Zeit, in der das Vorkommen exklusiver Metallartefakte, wie der Buckelscheibe (*Abb. 7: 2, 3*), die den ältesten Silbergegenstand nördlich der Alpen darstellt, und des Kupferpektorale (*Abb. 5: 1*), zu dem in diesem Zeithorizont bisher keinerlei Analogien vorliegen, von der Rolle des Kotouč als bedeutender äneolithischer Höhensiedlung zeugt. Da es sich um einen Fundort am äußersten Rand der Siedlungsökumene handelt, zudem in einer außerordentlichen Meereshöhe von 539 m, ist seine Bedeutung wohl aus der strategischen Lage abzuleiten, die eine Kontrolle des Fernweges durch das Gebiet der Mährischen Pforte ermöglicht (*Abb. 11*).

Ein eigenständiges Kapitel im Rahmen der äneolithischen Besiedlung des Berges Kotouč bildet – alleine schon mit Rücksicht auf die überregionale Bedeutung einiger einzigartiger Exemplare – die hiesige *Metallindustrie* (Kap. 3.3):

Das im Jahr 1922 gefundene *Depot* (Kap. 3.3.1; *Abb. 7*), bestehend aus einer kupfernen Brillenspirale und einer Buckelscheibe aus Silberblech (*Jisl 1967*), entfällt den bisherigen Ansichten zufolge in den Epilengyel-Horizont, bzw. wird aus geographischer Sicht der Jordanów-Kultur zugesprochen. Die Datierung bewegt sich von der 2. Hälfte des 5. Jt. bis zur Wende 5./4. Jt. v. Chr. Als unklar haben sich die Fundumstände herausgestellt, angeblich unter Anwesenheit des Sammlers J. Kytlica (*Jisl 1967*). Bei der Überprüfung wurde festgestellt, dass der Sammler zwar beide Ziergegenstände vom Finder, dem Arbeiter F. Papák erwarb, bei der Auffindung jedoch nicht anwesend gewesen sein kann. Damit ist nun aber unklar, ob das Depot vollständig war. J. Kytlica könnte evtl. auch nur einen Teil des Hortfundes erhalten haben, während der Rest, z.B. einige Kupfer- und Steinartefakte, wie sie in Kap. 2 beschrieben sind, an den Sammler E. Chalupa verkauft wurde, der sein ganzes Leben als Steinarbeiter im Bruch auf dem Kotouč tätig war.

Metallartefakte ohne Fundumstände (Kap. 3.3.2) – insgesamt 4 Schwergeräte und ein Pektorale aus Blech. Das Flachbeil *Abb. 5: 2* aus Arsenkupfer (*J. Frána*, Beilage; *Tab. 1*) gehört zur Variante Strážnice des Typs Pločnik, die nördlich der Donau in den Horizont der Jordanów-Kultur zu setzen ist (*Dobeš 1989*), das Flachbeil *Abb. 5: 3*, gleichfalls aus Arsenkupfer (*J. Frána*, Beilage; *Tab. 1*): Variante Stollhof vom Typ Pločnik, in den Horizont der Jordanów-Kultur mit möglichem Übergreifen in das ältere Äneolithikum (*Dobeš 1989*), Flachbeil *Abb. 5: 5*, nur nach einer Zeichnung rekonstruierbar (*Knies 1929*): wohl Variante Pölsals vom Typ Altheim, älteres und mittleres Äneolithikum. Fragment einer kreuzschneidigen Axt *Abb. 5: 4*, hergestellt aus Antimonkupfer identischer Zusammensetzung wie das Pektorale (*Tab. 1*; Beilage): der Form des Nackens nach handelt es sich mit größter Wahrscheinlichkeit um eine Kreuzaxt des Typs Nógrádmárcal (*Schubert, F. 1965*). Auch dieser Typ wird, genauso wie alle anderen Typen kreuzschneidiger Äxte, ins Frühäneolithikum gesetzt

(Dobeš 1991). Im Norden entfällt er in die erste Importphase aus der Zeit der Ertebølle- und der frühen Trichterbecherkultur (Klassen 2000). Für unser Thema ist wichtig, dass charakteristisches Merkmal dieser Äxte, genauso wie bei unserem Bruchstück, das es mit dem Pektorale verbindet, der Rohstoff Antimonkupfer ist.

Das Pektorale (Abb. 5: 1; 6) stellt im Unterschied zu den vorangehenden Artefakten ein Einzelstück dar, zu dem keinerlei Analogien vorliegen. Aus typologischer Sicht deutet alleine schon die schlichte unverzierte Form an, dass es sich um ein Exemplar handeln könnte, das älter als die bisher bekannten halbmondförmigen, durchwegs verzierten Pektorale aus der 2. Hälfte des 4.–3. Jt. v. Chr. ist (Kap. 4). Zum Glück bleiben noch zwei Indikatoren, die auf das Alter des Pektorale von Štramberg hinweisen:

1. Der Rohstoff des Pektorale ist Antimonkupfer (Nógrádmárcal-Kupfer: Schubert, E. 1982). Die Forschung der letzten zwei Jahrzehnte hat Belege für einen Ursprung dieses Kupfers in den westlichen Karpaten erbracht, von dort sollen sich die Artefakte vor allem nach Norden und Nordwesten, d.h. nach Mähren, Böhmen, Kujawien und vereinzelt sogar bis nach Südsandinavien ausgebreitet haben (Schubert, E. 1982; Dobeš 1992; Klassen 2000; Krause 2003, Karte Abb. 113). Aufgrund der aus diesem Rohstoff hergestellten Typen würde der Schwerpunkt der Produktion auf den jüngeren Abschnitt des Frühäneolithikums, in die Epilengyel-Zeit entfallen, wobei ein Überdauern im Horizont Balaton II/III–Furchenstichkeramik–frühe TBK nicht ausgeschlossen ist. In weit kleinerem Maße lebt es bis in die Bronzezeit weiter. Das oft genannte Argument für eine Verwendung zur Zeit der Badener Kultur (Depotfund aus Velká Lomnica) wird nun durch die Feststellung in Frage gestellt, dass es sich wohl um den Schatz eines Metallgießers handelt, der für die Herstellung zwei Arten von Metall verwendete: neben dem zu dieser Zeit bereits vorherrschenden Arsenkupfer auch Antimonkupfer, das aus umgeschmolzenen älteren Gegenständen gewonnen worden sein könnte (Schreiner 2007).

2. Die praktische Identität des Materials des Pektorale und der Kreuzaxt (J. Frána, Beilage) führt zu dem Schluss, dass beide Artefakte als zeitgleich erachtet werden können, dabei handelt es sich bei der kreuzschneidigen Axt um den Typ Nógrádmárcal, dessen Datierung in den Epilengyel-Horizont als unbestritten gilt.

Wir gelangen so zu dem Schluss, dass (a) die archaische unverzierte Form, (b) der Rohstoff Antimonkupfer, vor allem aber (c) die Identität des Rohstoffs mit jenem, aus dem die kreuzschneidige Axt gegossen war, ausreichend Gründe für eine Datierung des Pektorale in das Frühäneolithikum bieten, und zwar in seinen jüngeren Abschnitt, in den Horizont Jordanów–Ludanice–Balaton–Lasiinja, dessen Metallproduktion die Hortfunde von Malé Leváre, Stollhof, Štramberg und Csáford markieren. Interessantes Detail ist die halbkreisförmige Wölbung in der Mitte der Innenseite des Pektorale, an der Stelle des sog. Kehle. Wir gehen davon aus, dass es sich um eine Herrichtung handelt, die von der Physiognomie des Trägers bedingt ist, offensichtlich eines Mannes, für den dieses Pektorale bestimmt war.

Der verwendete Rohstoff (Antimonkupfer) sowie die Lage des Pektorale entfallen auf eine relativ geschlossene Gruppe von Gegenständen, zu denen auch die Dolche vom Typ Dolné Semerovce, Buckelscheiben vom Typ Stollhof, Brillenspiralen vom Typ Malé Leváre (Abb. 10) und offensichtlich auch kreuzschneidige Äxte vom Typ Nógrádmárcal gehören. Diese ganze Gruppierung wird mit dem örtlichen metallurgischen und Handwerkszentrum im nordwestlichen Karpatenbecken in Verbindung gebracht, das früher als die ostalpinen metallurgischen Zentren tätig war, die überwiegend Arsenkupfer verarbeiteten (Schubert, E. 1975; Pleslová-Štiková 1977; Pavelčík 1979, letztlich Matuschik 1998; Schalk 1998; Schreiner 2007). Zu den Produkten dieses Zentrums im NW-Karpatenbecken gehört wahrscheinlich auch unser Pektorale. Überraschend ist die Tatsache, dass es sich um eine Form handelt, die wir sonst im Repertoire der frühen, vor-Badener Metallindustrie bisher noch nicht angetroffen haben, und darf wohl mit seiner eng begrenzten gesellschaftlichen Funktion begründet werden (Kap. 4).

Anzahl der äneolithischen Hortfunde (Kap. 3.3.3). Die Aufarbeitung der Fundumstände des Fundes von 1922 (Abb. 7) hat gezeigt, dass der angeblich bei der Entdeckung anwesende J. Kytlica nicht zugegen gewesen sein kann, und da nicht bekannt ist, ob beide Gegenstände während des Abraums

oder erst im Schutt nach der Sprengung gefunden wurden, ist auch keine Aussage über die Vollständigkeit des Depots möglich. Ferner zeugt die Tatsache, dass das Pektorale und das Fragment der Kreuzaxt aus Chalupas Sammlung aus Antimonkupfer praktisch identischer Zusammensetzung gemacht ist, mit maximaler Wahrscheinlichkeit dafür, dass beide zusammen sowohl hergestellt als auch deponiert wurden. Demzufolge sollten sich auf Kotouč somit zwei äneolithische Depots befinden haben: das 1922 gefundene (Buckelscheibe und Kupferspirale), und ein zweites, zu dem zuverlässig das Pektorale und das Fragment der Kreuzaxt aus Chalupas Sammlung gehörte. Theoretisch können wir auch die Möglichkeit nicht ausschließen, dass beide Fundgruppen in Wirklichkeit Teil eines einzigen Hortes waren, der in die privaten Sammlungen gelangte, gar nicht ausgeschlossen erscheint. Die Zusammensetzung dieses „Schatzes“ würde dann zu Spekulationen führen, dass es sich um ein sog. Häuptlingsdepot handelte, derer aus dem jüngeren Horizont der bemalteskeramischen Kulturen Südosteuropas eine ganze Reihe bekannt sind (*Lichardus – Itten 1991*). Zu Hortfunden dieser Kategorie passen dann auch weitere, weniger exklusive Gegenstände aus Chalupas Sammlung: Marmorkeule und Beil (*Abb. 4: 1, 5*) sowie das Kupferflachbeil (*Abb. 5: 3*). Mit einer solchen Interpretation würde dann auch der hohe Prestigewert der Gegenstände aus beiden Sammlungen übereinstimmen, von denen die Buckelscheibe aus dem Hortfund von 1922 den ältesten Silberfund nördlich der Alpen darstellt, und das Kupferpektorale wiederum das älteste bekannte Exemplar dieser Insignien (*Kap. 4*). Gegen die Hypothese eines einzigen großen Depots sprechen allerdings zwei Argumente: 1. Eine abweichende Zusammensetzung des Kupfers, das eher als von verschiedenen Werkstattmilieus von einem Zeitabstand zwischen der Produktion beider Gegenstände zeugt (Brillenspirale: reines Kupfer, SAM-Materialgruppe E 01; Pektorale und Fragment der Kreuzaxt: Antimonkupfer, Materialgruppe C1B; Flachbeil *Abb. 5: 3*: Arsenkupfer). 2. der fragmentarische Zustand der Gegenstände aus Chalupas Sammlung, bei denen die Zugehörigkeit zu einem „Häuptlings“-Depot in Betracht kommen könnte (d.h. Kreuzaxt [*Abb. 5: 4*], Marmorkeule und Beil [*Abb. 4: 1, 5*]).

Pektorale vom Kotouč im Zusammenhang des europäischen Äneolithikums (*Kap. 4*). Das Pektorale aus Chalupas Sammlung (*Abb. 5: 1; 6*) ist alleine schon durch sein frühäneolithisches Alter einzigartig. Der Begriff „Pektorale“ bezeichnet primär Rüstungsteile, die in Form einer Metallplatte den Oberteil der Brust nach Art eines Panzers schützen. Übertragen wird diese Bezeichnung für – überwiegend halbmondförmige – Halskragen verwendet, die im Milieu der europäischen Urgeschichte durchwegs als Abzeichnen eines höheren Gesellschaftsniveaus interpretiert werden und eine Schutzfunktion nicht mehr erfüllen konnten. Dazu würden von der ältesten Metallindustrie z.B. die goldenen rechteckigen Petkorale vom Gräberfeld in Varna passen, die als Statussymbole von Individuen der Klasse der Könige/Häuptlinge angesehen werden (*Ivanov 1991; Lichardus 1991; Todorova – Vajsov 2001*). Was die *halbmondförmigen Pektorale* anlangt, so ist ihre Form aus der allgemeinen Form der Halskragen ableitbar, wie wir sie bereits aus dem vorkeramischen Neolithikum kennen (z.B. Figur aus Urfa: *Hansen 2007*). Die Halbmondförmigkeit wurde dann zum universalen Kennzeichen der Pektorale, die wir sowohl aus der Alten Welt als auch aus dem vorkolumbischen Amerika oder im neuzeitlichen europäischen Folklore kennen; Vgl. auch die sog. „Lunulae“ bzw. Halskragen aus mehreren Perioden der nord- und westeuropäischen Bronzezeit, die genauso wie die äneolithischen, mit höheren Gesellschaftsschichten in Verbindung gebracht werden.

Im europäischen Raum galt bisher das verzierte halbmondförmige Metallpektorale aus dem „Häuptlings“-Grab in Velvary (*Abb. 8: 2*) als das älteste Exemplar. Datiert wird es in die ältere Stufe der Řivnáč-Kultur, Wende 4./3. Jt. v. Chr. (*Moucha 1960; Pleslová-Štiková 1993*). Weitere Analogien sind ähnlich alt oder jünger: Silberpektorale aus Villafranca (*Abb. 8: 3*), aus dem Grab der Remedello-Kultur, ca. 3100–2500 v. Chr. (*Forssander 1936; Steiniger 2005*); das Kupferpektorale aus Dormettingen (*Abb. 8: 4*) aus dem jüngeren Äneolithikum (*Matuschik 1997*). Indizien für ein frühes Auftreten halbmondförmiger Pektorale in Europa bildet das „half-moon collar“ auf einer anthropomorphen Ritzzeichnung auf dem Menhir bei Portela de Mogos in Zentralportugal (*Abb. 9: 5.–4. Jt. v. Chr.; Gomez 1997*). Dass halbmondförmige Pektorale auch aus anderem Material hergestellt sein konnten, erweist der Fund von Brustschmuck aus Eberzähnen in einem Hügelgrab der Suvorovo-Kultur (Mitte 4. Jt. v. Chr.; *Dergačev 2002*). Es sei daran erinnert, dass parallel mit den

halbmondförmigen Pektoralen im Inventar der äneolithischen Kupferindustrie auch formal und funktional nahestehende *Diademe* aus dünnen Blechstreifen auftreten, die als Stirnschmuck oder auch als Halskragen dienten. Auch von diesen stammen die ältesten Exemplare bereits aus der Zeit, die dem mitteleuropäischen Früh- bis Spätäneolithikum entspricht (Depotfund Horodnica aus der Etappe Tripolje B II/C I; Gräber der Badener Kultur; Depotfund der Badener Kultur von Velká Lomnica; Gräber der jungäneolithischen Becherkulturen). Genauso wie die Pektoralen werden auch die Diademe als Abzeichen einer höheren gesellschaftlichen Stellung gewertet, mit Parallelen z.B. bei den Golddiademen aus den „Fürstengräbern“ von Alaca Höyük (*Kuna 1981*).

Im Vergleich mit den oben genannten Pektoralen ist das Exemplar von Kotouč, datiert in den Epilengyel-Horizont bzw. in die Zeit der Jordanów-Kultur (Kap. 3.3.2), etwa um ein halbes Jahrtausend älter. Es bildet somit das älteste bisher bekannte Exemplar seiner Art in der europäischen Urgeschichte. Was den Ursprung anlangt, so deuten zwei Indizien – der verwendete Rohstoff (Antimonkupfer) und seine Identität mit dem Rohstoff der Kreuzaxt vom Typ Nógrádmárcal – an, dass es sich um das Produkt einer Werkstatt im Nordwestteil des Karpatenbeckens handelt (Kap. 3.3.2.). Dem frühen Datierungsansatz des Pektoralen entspricht auch die einfache Form und die Absenz von Verzierung. Der Gesamtcharakter passt somit gut zum Repertoire der Produkte der frühen mitteleuropäischen Metallurgie. Inspirationsquellen dazu würden wir im Raum der Metallurgie-Provinz im Raum der Karpaten/des Balkan erwarten. In der Literatur habe ich analoge Formen nicht gefunden. Wir gehen davon aus, dass Ursache dafür, warum Pektoralen in der heimischen Produktion der frühen Metallurgie bisher fehlen, ihre funktionale Einordnung sein kann. Sollten sie zu dieser Zeit bereits dieselbe Rolle erfüllt haben, wie in den späteren Zeitebenen, also als Status- und Machtsymbole, bzw. Insignien, die Individuen aus höheren Gesellschaftsschichten vorbehalten waren. Solche Exemplare wurden dann nicht seriell gefertigt, sondern als Einzelstücke für eine bestimmte Person, eine bestimmte Gelegenheit oder Zeremonie.

Das Pektoralen vom Kotouč, das zeitlich auf die Epilengyel-Zeit und kulturell auf den Kreis Balaton-Lasinja–Ludanice–Jordanów entfällt (Ende 5.–Anfang 4. Jt. v. Chr.), ist somit wahrscheinlich ein Einzelstück aus dem einheimischen, nordwestkaraptischen Metallurgieraum. Es ergänzt die Garnitur der bisher bekannten frühäneolithischen Prestigeobjekte, die für Individuen oder eine schmale Häuptlingsschicht gedacht waren, und ist so, zusammen mit einer Reihe weiterer Zeichen der Äneolithisierung, wertvoller Beleg für die zunehmende Stratifizierung der frühäneolithischen Gesellschaft.

Deutsch von *Tomáš Mařík*

English by *David J. Gaul*